

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research
Cilt: 13 Sayı: 74 Yıl: 2020 & Volume: 13 Issue: 74 Year: 2020
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

SADRAZAM REŞİD MEHMED PAŞA VE MANASTIR'DAKİ AYA DİMİTRİ KİLİSESİ'NİN YENİDEN İNŞASI MESELESİ (1830-1831) GRAND VIZIER REŞİD MEHMED PASHA AND THE ISSUE OF RECONSTRUCTION OF ST. DEMETRIUS CHURCH IN BITOLA (1830-1831)

Aşkın KOYUNCU*

Öz

Osmanlı Devleti'nde 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı'na kadar şer'î hukuk kuralları gereği yeni kilise, havra ve manastır yapımı yasaktı. Fetih sırasında Gayrimüslimlerin ellerinde bırakılan mabetlerin orijinal şekliyle tamir edilmesine izin veriliyordu. Ancak, bunun için kadı ilâmi ve şeyhülislamın fetvası alındıktan sonra sultanın fermanı gerekiyordu. Kilisenin ebatlarını büyütmek, tamir esnasında farklı malzemeler kullanmak yasaktı. Bu kuralların ihlali, binanın ilgili kısımlarının yıkılmasını zorunlu kılıyordu. Fetihten sonra inşa edilen kiliselerin ise ayakta kalma şansları yoktu. Osmanlı kaynaklarında bu konuda çok sayıda örnek mevcuttur. Buna karşılık, şehirlerde bile fetihten sonra inşa edildiği halde yıkımdan kurtulmayı başarmış pek çok kilise vardır. Bazı tarihçiler Osmanlı hoşgörüsü, yerel makamların göz yumması ve rüşvetle bunun mümkün olduğunu savunmaktadırlar. Gayrimüslimler, özellikle Balkanlarda, zamanla yerel makamları elde etmenin yolunu ve şer'î kuralları nasıl aşacaklarını öğrenmişler ve bahşış, rüşvet, yalancı Müslüman şahitler ve çeşitli hilelerle mevcut kiliseyi genişletmekten yeni kilise inşa etmeye kadar fiiliyatta pek çok şeyin başarılabilceğini ispatlamışlardır. 1830 yılında Manastır'daki Aya Dimitri Kilisesi'nin yeniden inşası örneğinde şer'î hukuk açıkça ihlal edilmiştir. Ancak, bu kez baş aktör Sadrazam Reşid Mehmed Paşa'dan başkası değildi. Manastır'da bir Rum metropolit ikamet etmesine rağmen şehirde harap vaziyette yalnızca küçük bir kilise vardı ve Ortodoks nüfusun ihtiyacına cevap vermekten uzaktı. Sadrazam, şehre gelişinden kısa bir süre sonra alışılmadık biçimde şer'î hukuk mevzuatının dışına çıkarak kilisenin yeniden ve daha büyük şekilde inşasına onay verdi. Sadrazam, açıkça kilise tamiri hususundaki şer'î mevzuatı ihmal ettiği gibi, mevcut bir kilisenin yalnızca *heyet-i asliyesi* ve *vaz'-ı kadîmi üzere* tamir edilebileceği ilkesini de bilmezden gelmişti. Reşid Mehmed Paşa, inşaat başladıktan sonra izin için İstanbul'a başvurdu ise de şer'î kurallar ihlal edildiği için başvurusu reddedildi. Bu esnada, çok kısa sürede eskisinin yerine büyük bir kilise inşa edildi. Normal koşullarda, Aya Dimitri Kilisesi'nin temellerine kadar yıkılması gerekiyordu; ancak, siyaseten göz yumuldu. Bu makalede Osmanlı belgeleri ışığında Reşid Mehmed Paşa'nın bu davranışının altında yatan nedenleri, kilisenin yapım sürecini ve II. Mahmud'un tavrını inceleyeceğiz. Ayrıca, Aya Dimitri Kilisesi'nin neden yıkılmadığını açıklamaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Reşid Mehmed Paşa, Aya Dimitri Kilisesi, Manastır/Bitola, Kilise İnşası, Şer'î Hukuk, Osmanlıcılık.

Abstract

The building of new churches, synagogues and monasteries was forbidden in accordance with the Sharia law until the promulgation of the Reform Edict of 1856 in the Ottoman Empire. However, the sanctuaries left in the hands of non-Muslims at the time of the conquest were allowed to be repaired or reconstructed in their original forms. But this time, it was necessary to obtain the *ilam* (judicial decree) of the kadi, fatwa of Shaykh al-Islam and the Sultan's *firman*. Besides, the enlargement of the dimensions of the building, as well as using different materials during the restoration was definitely prohibited. Any breach of these rules gave rise to destroy the related parts of the building, not to mention that the newly erected churches had to be demolished completely. Accordingly, there are many examples on such cases in the Ottoman sources. In contrast, it is obvious that a number of new churches, which were certainly built after the conquest, survived even in the cities throughout the Ottoman centuries. Some historians asserted that the Ottoman tolerance and the connivance of the local authorities made it possible as well as bribery. It looks like that the non-Muslims learned how to convince the local authorities and managed to overcome the restrictions of Sharia law, especially in the Balkans. They proved that much could be achieved in practise by means of bribe, baksheesh, false Muslim witnesses and some other tricks and that it was possible to enlarge the existing churches or even to build new ones in the course of time. The example of (re)building of the St. Demetrius Church in Bitola was an open infringement of the Sharia law in 1830, but in this case the main actor was the Grand-Vizier Reşid Mehmed Pasha himself. Although, Bitola was the seat of an Orthodox Greek metropolitan, there was only one small church in the

* Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6866-1249>
E-mail: askinkoyuncu@comu.edu.tr

city and it was far from satisfying the needs of the Christian population. Shortly after his arrival to the city, the Grand-vizier gave unusually permission to the rebuilding and enlargement of this small and dilapidated church by violating the Sharia law. He completely ignored the legal procedure for the church reparation and pretended that as if he did not know the Sharia rule that an existing church could be restored or reconstructed only its previous shape with the same dimensions as well. After the construction was started, Reşid Mehmed Pasha tried to get permission from Istanbul. But he failed due to the open violation of the Sharia. Meanwhile, a huge church was built in a very short time in place of the old one. According to the usual procedure, the St. Demetrius Church had to be destroyed to the ground, but it was politically tolerated. In this article, I will examine the reason of the Reşid Mehmed Pasha's attitude, the construction process of the church and the final decision of Mahmud II in view of the Ottoman documents. Besides, I will try to explain why the St. Demetrius Church was not demolished.

Keywords: Reşid Mehmed Pasha, St. Demetrius Church, Bitola/Monastir, Church Building, Sharia Law, Ottomanism.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde İslam hukuku ve Hanefi fıkhı çerçevesinde fetihten sonra şehirlerde teorik olarak yeni kilise, havra, manastır, deyr, bia gibi Gayrimüslim mabedi inşa edilmesi yasaktı. Fetih esnasında Hristiyan ve Yahudilerin ellerinde bırakılan mabetlerin aslına uygun olarak tamirine veya yeniden inşasına izin veriliyordu. Ancak, bunun için kadı ilâmı alındıktan sonra, şeyhülislamın fetvası ve sultanın onayı gerekiyordu. Ayrıca, şer'î hukuk gereği binanın asıl şekliyle aynı malzeme kullanılarak genişletilmeden, yükseltilmeden ve herhangi bir ilave yapılmadan tamir edilmesi veya yeniden inşası elzemdi. Bu ilkelerin ihlali halinde binanın veya ilave edilen kısımların yıkılması emrediliyordu. Keza, fetihten sonra yapılmış kilise, havra, manastır vs. mabetlerin de yıkılması zorunluydu. Bu kurallar Tanzimat Dönemi'ne kadar teorik olarak katı bir şekilde uygulandı ve 1856 Islahat Fermanı ile yeni kilise, havra inşa ve tamiri konusunda şer'î hukuka dayalı yasak ve kısıtlamalar kaldırıldı.¹

Bir şehrin ve bölgenin Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra nüfus artışı, göç vb. sebeplerle mevcut mabetlerin ihtiyaca cevap vermemesi veya şehrin fetihten sonra kurulması sebebiyle hiç mabet bulunmaması durumunda Gayrimüslim unsurlar bir şekilde ibadethane ihtiyacını gidermenin yollarını ararken, Osmanlı hükümeti resmîyette şer'î hukuktan taviz vermeden ihlalleri önlemeye çalışıyordu. Ancak, şer'î hukuk konusundaki hassasiyete rağmen, hem yeni kurulan şehirlerde hem de teslim olan veya fetih yoluyla ele geçirilen şehirlerde pek çok yeni kilise, havra ve manastır inşa edilmiş olduğu da bir vaka'dır. Osmanlı döneminde Gayrimüslimlerin çeşitli hilelerle şer'î kuralları aşmayı öğrendikleri, kadı, naip, dizdar, mütesellim, voyvoda ve yerel yöneticileri rüşvet ve bahşişle elde edip yalancı şahitler vasıtasıyla sahte ilâm almayı başardıkları ve fırsat buldukça kilise, havra ve manastırlarını genişlettikleri malumdur (Kiel, 1985, 192-196; Kiel, 2000, 267-274; Gradeva, 1994, 20-28; Lory, 2009, 309-310; A. Koyuncu, 2014, 51). Konunun şikâyet edilmesi ve bir şekilde şeriata intikal etmesi ile birlikte sahte ilâm alındığının ortaya çıkması, meseleye rüşvet karıştığının tespiti, kilisenin sonradan yapıldığı ve daha büyük ve geniş biçimde inşa edildiğinin anlaşılması gibi durumlarda taviz verilmiyordu. Nitekim sonradan ihdas edilen kiliselerle, izinsiz tamir edilen, genişletilen veya ruhsata aykırı olarak binaya yapılan eklentilerin yıkılmasına dair pek çok örnek mevcuttur (Ahmed Refik, 1989; Kenanoğlu, 2004, 291-292; A. Koyuncu, 2014, 39-49; N. Koyuncu, 2014, 99-104, 127-129). Buna karşılık, Saraybosna, Rusçuk, Hezargrad, Tatarpazarcık, Hasköy, Yenişehir, Köprülü, Mostar, Çanakkale gibi Osmanlı döneminde kurulan veya köyden kente dönüşen yerler dışında İstanbul, Selanik, Edirne, Dimetoka, İzmir, Balıkesir, Manisa, Sofya, Şumnu, Kandiye, Safed vs. eski şehirlerde de zamanla yeni kilise ve havraların ortaya çıktığı görülmektedir (A. Koyuncu, 2014, 48-51). Türk tarih yazıcılığında Osmanlı Devleti'nde kilise ve havra hukuku genelde normatif kurallar bağlamında ele alındığı için Tanzimat öncesinde meseleyi yerel ölçekli olarak inceleyen çalışmaların sayısı oldukça azdır (Demirel, 2005; A. Koyuncu, 2014, 35-87; Çapar, 2018). Mahalli ve bölgesel odaklı çalışmaların artması fetihten sonra yapılmış kilise, havra ve manastır örneklerini şüphesiz çoğaltacaktır. Bu tür mabetlerin nasıl ortaya çıktığı, niçin yıkılmadığı ve nasıl meşrulaştıkları konusunu fıkıh kitapları, fetva literatürü, fermanlar ve kanunnameler yoluyla açıklamak mümkün görünmemektedir. Her ne kadar literatürde Hanefi fıkhına göre sultanın kilise-havra yapımına izin verme yetkisine sahip olduğu belirtilmiş (Bozkurt, 1996, 22;

¹ İslam ve Osmanlı hukukunda Gayrimüslim mabetlerinin hukuki statüsü, teori ve uygulamadaki örnekler bağlamında geniş bilgi için bkz. Gradeva, 1994, 15-36; Gradeva, 2008, 179-213; Beydilli, 2000, 255-266; Kenanoğlu, 2004, 287-304; N. Koyuncu, 2014, 85-132; A. Koyuncu, 2014, 35-55.

Eryılmaz, 1996, 45; Kenanoğlu, 2004, 287-288) ise de Osmanlı tarihinde reyanın ihtiyaç, talep ve başvuruları doğrultusunda şehirlerde yeni kilise-havra inşası için resmî izin verildiğini gösteren bir padişah fermanı bulunmadığı gibi, bugüne kadar da somut bir örneğe rastlanılmamıştır. Buna karşılık, devletin sosyal-ekonomik ve siyasi çıkarları, bölgesel ve dönemsel olarak değişen stratejik kaygılar, iç ve dış politik dengelerin korunması isteği, reyanın sadâkatinin artırılması, pragmatizm gibi etkenler bazen şer'î kuralların esnetilmesini ve hatta delinmesini görmezden gelmeyi icap ettirmiştir. Dolayısıyla Osmanlıların sınırlı da olsa kamu yararı ilkesinden hareketle Gayrimüslim unsurların kilise ve havra inşasına göz yumduklarını ve meseleyi *siyaseten* ve *idare-i maslahat yoluyla* çözümlediklerini söylemek mümkündür. İşte bu makalenin konusu da Sadrazam Reşid Mehmed Paşa tarafından 1830 yılında Manastır'da Rum Ortodoks cemaatine mahsus yegâne mabet olan Aya Dimitri Kilisesi'nin köhnemiş olması ve ihtiyaca cevap vermediği gerekçesiyle yıkılıp şer'î hukuka aykırı biçimde yeni baştan ve genişletilerek inşa edilmesine izin verilmesi ve dört buçuk ay gibi kısa bir sürede büyük bir kilise inşa edilmesi meselesini incelemek ve bunun nasıl mümkün olduğu, kilisenin neden yıkılmadığı ve nasıl meşrulaştığı sorularına cevap aramaktır. Bu olaydaki aktörler Sadrazam Reşid Mehmed Paşa, Rum Metropolit Grigorios, Manastır Kaymakamı Hacı İbrahim Ağa, Naip Süleyman Rüşdü ve Amedci Akif Efendi'dir. Mahalli kaynaklar kilisenin rüşvetle inşa edildiğini, hatta Aya Dimitri'nin Sadrazam'ın rüyasına girerek ona ilham verdiğini iddia ederken (Lory, 2005, 250-252; Lory, 2009, 310-312), çağdaş bir gözlemci, David Urquhart (1833, 6), rüşvet almak bir tarafa, Sadrazam'ın kilise inşaatına 80.000 kuruş yardım yaptığını belirtmiştir. Manastır Şer'iyye Sicili'ne yansıyan ve İstanbul ile yapılan yazışmalar ise reyanın ibadethane ihtiyacının Sadrazam'ın inisiyatifıyla şer'î kuralların ihlali pahasına siyaseten çözüldüğünü göstermektedir. Şeyhülislam, gönderilen ilâmın usulsüz ve eksik olması sebebiyle icazet vermezken, ortaya çıkan fiili durumun çözümünde Sadrazam'ın ve II. Mahmud'un tavrı belirleyici olmuştur.

1. 19. Yüzyıl Başlarında Manastır'da Nüfus ve Mabetlerin Durumu

Manastır şehri adını, kentin hemen güneyinde bulunan *Heraklea Lyncestis* isimli antik kentin yakınındaki manastırdan almıştır. Yunanlar tarafından *Monastir*, Slavlar tarafından ise *Obitelj* (manastır) sözcüğünden hareketle Bitola/Bitolya olarak adlandırılmıştır (Lory-Popovic, 1999, 62; Lory, 2005, 246). Evliya Çelebi, şehrin ismini Büyük İskender döneminden kalma eski bir manastırdan aldığını belirtmiş ve 1661'de şehirde 21 mahalle, 70 cami ve 9 medrese ve 900 dükkân olduğunu kaydetmiştir (Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 2001, 287). Şemseddin Sami ise Manastır şehrinin, Bitola yakınındaki manastır harabeleri yanında Osmanlı döneminde kurulduğunu kaydetmiştir (Şemseddin Sami, 1314, 4447).

1831 nüfus sayımına göre Manastır'da 6.723 Müslüman, 24.550 Hristiyan, 705 Kıpti (256 Müslim-449 Gayrimüslim), 1.163 Yahudi olmak üzere 33.141 erkek nüfus kaydedilmişti (Karal, 1997, 198; Öztunç, 2013, 76). Nüfus defterlerine göre, 1831'de Manastır'da 16 Müslüman mahallesinde 3.905, 5 Yahudi mahallesinde ise 1.163 erkek nüfus mevcuttu. 1835'te şehir merkezinde 9 mahallede 4.754 Hristiyan nüfusun yanı sıra, 7 mahallede 1.257 Yahudi erkek nüfus yaşıyordu. Ayrıca, 183'ü Müslüman, 400 Gayrimüslim Çingene bulunuyordu (Öztunç, 2013, 76-81). Bu verilere göre, 1830-1831'de şehirde yaklaşık 8.000 kadar Müslüman, 9.000-9.500 arasında Ortodoks, 2.350 kadar Yahudi ve yaklaşık 1.200 civarında Çingene yaşadığı söylenebilir.

Şehirdeki ibadethanelerin durumuna bakılacak olursa; 1830'larda Manastır'daki cami ve mescit sayısına ilişkin elimizde net veri yoktur. 1870 ve 1871 yıllarına ait Selanik Vilâyeti Salnâmelerinde Manastır kasabasında 36 cami olduğu görülmektedir (Selanik Vilâyeti Salnâmesi, 1287, 86; Selanik Vilâyeti Salnâmesi, 1288, 97). 1875 ve 1876 yılı Manastır Vilâyeti Salnâmelerinde ise Manastır'da 45 cami olduğu kaydedilmiştir (Manastır Vilâyeti Salnâmesi, 1292, 102; Manastır Vilâyeti Salnâmesi, 1293, 98). Mehmed Tefik Bey (1327, 101) de 20. yüzyıl başlarında Manastır şehir merkezinde 22 cami, 15 mescit olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla 1830'larda Müslümanlara mahsus 35 civarında ibadethane bulunduğunu söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra, Yahudilerin de bu sırada en az üç havrası bulunuyordu. Nitekim, 27 Haziran 1834'te Manastır'da çıkan bir yangına ilişkin kadı ilâmı ve raporlarda 3 havranın yandığı belirtilmiştir (BOA, D.BŞM.d. 10116, Ek. 2/2-a, 2/3-a, Öztunç, 2013, 110). Sefarad kökenli Manastır Yahudileri'nin 16. yüzyıl başlarında şehirde iskân edildiği (Lory-Popovic, 1999, 62; İdrizi, 2008, 20, 60) dikkate alınrsa Yahudi havralarının sonradan yapıldığı ve bunlara siyaseten göz yumulduğu söylenebilir.

Hristiyanların durumuna gelince; Manastır, 1767 yılına kadar Ohri Başpiskoposluğu'na bağlı Pelagonya Metropolitliği'nin merkeziydi. Ohri Başpiskoposluğu'nun kaldırılmasından sonra ise İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin kontrol ve yönetimine geçmişti. Ohri ve Kesriye gibi yakındaki piskoposluk merkezleri çok sayıda kilise ve şapelle doluyken, 19. yüzyılın başlarında Manastır'da sadece Aya Dimitri (Sv. Dimitri/St. Demetrius) adıyla bilinen bir kilise vardı. Ne zaman yapıldığı meçhul olan bu kilise, bir yangın

sonrasında 1727 yılında restore edilmişti. Sahip olduğu 8-9 metrelik ikonostasis, Aya Dimitri Kilisesi'nin fazla büyük olmadığını düşündürmektedir. Ayrıca, şehre 5,5 km mesafedeki Bukova köyündeki manastırda 21,64m x 8,5m x 5,5m ebatlarında yine Aya Dimitri adlı bir kilise ile şehrin yakınındaki Dövecik köyü mezarlığında bir şapel mevcuttu. Bunların dışında nüfusu tamamen Hristiyan olan ve şehre 9 km uzaklıkta bulunan Magarevo köyünde de bir kilise vardı (Lory, 2005, 247; Lory, 2009, 310).

Şehirdeki Ortodoks nüfus Rum, Bulgar ve Ulahlardan oluşuyordu. 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başlarında Tepedelenli Ali Paşa hâkimiyetindeki Yanya, Epir ve Güney Arnavutluk'taki karışıklık ortamından kaçan çok sayıda Ulah'ın Manastır'a yerleşmesi ile Ortodoks nüfus sayısı hızla artmıştı (Lory-Popovic, 1999, 63; Lory, 2005, 246; Lory, 2009, 310). 1825 yılından beri Pelagonya Metropolitliği makamında kendisini parlak bir kariyer bekleyen Metropolit Grigorios (1825-1833) bulunuyordu. Grigorios, 1833-1835 yılları arasında Serez Metropolitliği yaptıktan sonra, 1835-1840 ve 1867-1871 yıllarında Rum Patriği olacaktı. Kendisine bağlı 10'u Manastır'da ikamet eden 84 papaz vardı; ancak şehirde ayin yapabileceği sadece bir kilise bulunuyordu (Lory, 2009, 311). O da sayısı 9.000'i geçen Ortodoks cemaatin ihtiyaçlarına cevap vermekten çok uzaktı. Bu sebeple Ortodokslar ayin için civar köylere gitmek zorunda kalıyorlardı. Manastır'daki Müslüman ve Yahudilerin nüfus ve sahip oldukları mabet sayılarına kıyasla Ortodoks reayasının ibadethane konusunda sıkıntı çektiği aşikardı. Ancak, şer'î kurallar gereği yeni kilise inşasının veya mevcut kilisenin genişletilmesinin mümkün olmadığını da şüphesiz biliyorlardı.

2. Reşid Mehmed Paşa ve Aya Dimitri Kilisesi'nin Şeriata Aykırı Şekilde Genişletilerek İnşası

Sadrazam Reşid Mehmed Paşa'nın (28 Ocak 1829- 18 Şubat 1833), Manastır'a gelişi Metropolit Grigorios ve Ortodoks cemaatini kilise konusunda harekete geçirdi. Ancak, öncelikle Reşid Mehmed Paşa'nın kariyeri, Manastır'a geliş amacı ve bu doğrultudaki ilk faaliyetleri hakkında bilgi vermemiz elzemdir. Reşid Mehmed Paşa, Gürcü asıllı olup Koca Hüsrev Paşa'nın himayesinde yetişmişti. Anadolu'da çeşitli vazifelerde bulunduktan sonra Tepedelenlizâde Veli Paşa ve oğlu Mehmed Paşa'nın idamı, ardından Mora İsyanı'nın bastırılması için görevlendirilmişti. 1824'te Rumeli ve Yanya valisi olmuş ve ayrıca Rumeli seraskeri tayin edilmişti. Mısırlı İbrahim Paşa ile birlikte 1826'da Misolongi'nin geri alınmasında da etkin rol oynamıştı. 1827'de Atina'da Rum asillerle pazarlık edip Acropolis'i tahliye etmelerini sağlamıştı. Navarin Baskını'ndan (20 Ekim 1827) sonra bir süre Manastır'da ikamet etmiş, ardından Arnavutluk'ta asayişini sağlaması istenmişti. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Sadrazam İzzed Mehmed Paşa'nın Varna'daki mağlubiyeti sebebiyle azledilmesi üzerine, Rum asilere karşı elde ettiği başarılarından dolayı, Rumeli valiliği uhdesinde kalmak üzere 28 Ocak 1829'da sadrazam tayin edilerek Şumnu'ya çağırılmıştı. Reşid Mehmed Paşa, General Roth kumandasındaki Rus birliklerini mağlup edip Rusların Pravadi'den çekilmesini sağlamıştı. Ancak, Külefc'e'de General Dibiç'in kalabalık ordusuna yenilmiş ve Edirne Antlaşması'ndan (14 Eylül 1829) sonra İstanbul'a gelmişti (Beydilli, 2008, 12, 13).

II. Mahmud, Rum Fetret'i'nden sonra Balkanların batı kısmında, özellikle Arnavutluk'ta asayiş ve otoritenin yeniden sağlanmasını istiyordu. Arnavutluk'ta yerel hanedanlar güçlenmiş ve bölge son 50 yıl boyunca adeta yerel beyler tarafından yönetilmişti. Tepedelenli Ali Paşa, 1822'de ortadan kaldırılmıştı; ancak Buşatlı Mustafa Paşa hâlâ İşkodra'ya hükmediyor ve Bâbiâli'ye karşı direniyordu (Lory, 2009, 311). Bu sebeple Reşid Mehmed Paşa, Arnavutluk'un nizama koyulması, bazı asi Arnavut beylerinin tenkil edilmesi ve Yanya, Delvine ve Avlonya taraflarında asayişini sağlamak üzere görevlendirildi (BOA, TS.MA.e, 472/29; Beydilli, 2008, 13). Manastır, yerel anaşiden korunmuş, Mora İsyanı esnasında devlete başkaldırmamış sakin bir yerdi. Reşid Mehmed Paşa, 1830 Mayıs'ında Manastır'daki ikameti esnasında *deruhdecilerin* suiistimallerine tanık olmuş, 28 Mayıs'ta kadılığa usulsüzlüklerin önlenmesini emretmiş ve deruhdecilerin köylülere yüklemiş oldukları angaryayı kaldırmıştı (Lory, 2009, 312). Ardından İstanbul'a gitmiş ve on gün kaldıktan sonra 12 Haziran 1830'da Edirne'ye dönmüştü. Reşid Mehmed Paşa, 1 alay süvari ve 7 tabur piyade Asâkir-i Mansûre neferatı ile 9 Temmuz 1830'da Manastır'a geldi (BOA, HAT, 929/40306-B). Sadrazam, kısa aralıklarla şehirden ayrılması dışında 1832 Eylül'üne kadar Manastır'da kaldı (Beydilli, 2008, 13; Lory, 2009, s. 312).

Reşid Mehmed Paşa, Buşatlı Mustafa Paşa üzerine harekete geçmeden önce Yanya, Delvine ve Avlonya taraflarını denetim altına almak ve bazı Arnavut sergerde ve başbuğlarını ortadan kaldırmakla işe başladı. İlk olarak Şaban Kiga'yı idam ettirdi (BOA, HAT, 431/21916; 431/21927). Ardından, Kigalık ve Toskalık bölgesini düzenlemeye koyuldu (BOA, HAT, 432/21947). Akabinde Berat'ta Viryonlu Hasan'ı ortadan kaldırttı (BOA, HAT, 432/22002-A). Bunu müteakip, Tepedelenli Ali Paşa'nın idamı ve Rum Fetret'i'nin yol açtığı otorite boşluğundan yararlanarak Yanya taraflarında reayaya zulmeden Arnavut sergerdelerini bertaraf etmeye karar verdi. 22 Safer 1246 (12 Ağustos 1830) tarihinde İstanbul'a gönderdiği

raporda belirttiğine göre, Reşid Mehmed Paşa, -Rum İsyanı'nda gösterdikleri hizmetlerden dolayı- Arnavut sergerdelerinin talep ettiği 20.000 kese akçenin hakları olduğu beyanıyla nakden ödeme için Arnavut reislerini Manastır'a davet etti. Bunun üzerine, Narda ve Preveze bölgesine hükmeden Veli Bey, 8-10.000 adamı ile birlikte yola çıktı. Arslan Bey de 1.000 kişiyle birlikte kendisine katıldı. Sadrazam, 11 Ağustos'ta kendileri için Dövlçik'e bir teferrüç ve ziyafet tertip etti. Sadrazam, maiyetinde 200 kadar kişiyle ziyafete katılan Veli Bey ile Arslan Bey'i ve önde gelen bazı adamlarını katl ve idam ettirdi, diğerlerini yakalattı. Ayrıca, başıbozuk piyade ve süvariler üzerine yapılan saldırıda da 500 kişi öldürüldü, 300 kadarı da yakalanarak Tersâne-i Âmir'e gönderildi (BOA, HAT, 432/22002-C).² 2 Ekim'de ise bizzat Yanya tarafına giderek Viryon Ahmed Paşa'yı ortadan kaldırdı (BOA, HAT, 929/40306-A). Dolayısıyla Sadrazam, şehre geldiği ilk günlerde merkezi otoriteyi tanımayan, itaatsizlik gösteren başbuğ ve sergerdelere karşı acımasız olduğunu gösterdi.

Gayrimüslimlere karşı hoşgörüsüyle tanınan Sadrazam Reşid Mehmed Paşa'nın şehre gelişinde kendisini karşılayanlar arasında muhtemelen Manastır Metropoliti Grigorios da yer alıyordu (Lory 2005, 250; Lory, 2009, 312). Ortodoks Hristiyanlar, Sadrazam'ın şehre gelişinden istifade etmek istediler. Sadrazam, 1829'da Şumnu'da iken Ermeni ve Bulgar kiliselerinin, 1830'da ise Edirne'de kale içinde Çelebioğlu Mahallesi'nde Budim (Budin) Cemaati'ne ait Yahudi havrasının tamirine ön ayak olmuştu. Şumnu Ermeni Cemaati'nin kilisenin tamirine izin verilmesi için kendisine yaptıkları başvuru üzerine Ermenilerin taleplerini kabul etmiş ve bu konuda İstanbul'a bir kâime göndermişti. Şer'î açıdan gereği yapılmak üzere konu Şeyhülislam'a havale edilmiş ve Sultan II. Mahmud da gelecek fetvaya göre hareket edeceğini bildirmişti (BOA, HAT, 417/21539). Reşid Mehmed Paşa, Bulgarlara da kilise konusunda yardım etmiş ve 6 Aralık 1829'da İstanbul'a bunun için bizzat başvuruda bulunmuştu. Şöyle ki, Şumnu'da Varoş Mahallesi'ndeki Bulgar taifesinin kiliseleri cephaneye konulmak için ellerinden alınmıştı. Bulgarlar başka kiliseleri olmadığı için ayinlerini yapmaktan yoksun kalmışlardı. Ayrıca, cephanelik olarak kullanılmasından dolayı kilise zarar görmüştü. Bu sebeple Bulgarlar kilisenin iadesiyle tamirine müsaade edilmesi için Sadrazam'a bir arzuhal takdim etmişlerdi. Reşid Mehmed Paşa, cephanenin boşaltılmasını uygun görmüş ve kilise ile avlusu yanındaki hastanenin de ziyadesiyle harap durumda olduğunu bildirmişti. Sadrazam, üstelik Varoş Mahallesi'ndeki Bulgar reayasının evvelden beri tabyaların inşası hizmetinde istihdam edildiklerini ve tabya muharebelerinde de birkaç yüz Bulgar'ın öldüğünü belirtmiş ve hepsi sadâkatle çalıştıkları için *"Bunların bir suretle taltif ve te'mîni şân-ı ma'âl-i nişân-ı Devlet-i 'Aliyye'ye şâyân olduğu"* kaydı ile kendisine takdim ettikleri arzuhal İstanbul'a göndermişti. Sadrazam, devlete hizmet eden Bulgarların gönüllerinin alınması ve huzur ve emniyetlerinin sağlanması gerektiği düşüncesindeydi. Reşid Mehmed Paşa, kâimesinde şer'î hukuka uygun olarak *"Asla bir mahalline zam ve 'ilâve olunmayarak hey'et-i asliyesi üzere zikr olunan kilise ve havlisi ve hastahânenin ta'miri hususuna müsâ'ade-i seniyye buyrulduğu halde iktizâ iden emr-i şer'îfin ısdâr ve tesyârı hususuna himmet buyurmaları"*nı rica etmişti (BOA, HAT, 1079/43964). Reşid Mehmed Paşa, 1245 senesi Ramazan ayında (24 Şubat-25 Mart 1830) da Edirne Kalesi'ni teftiş esnasında yıkık bir duvarın sokağı kapattığını, duvarın diğer kısmının da yıkılmak üzere olduğunu görünce gereğinin yapılması talimatını vermiş ve burasının Yahudi havrası olduğu anlaşılmıştı. Yahudi cemaati, havranın büsbütün tamire muhtaç olduğu ifadesiyle tamirine izin verilmesi için Çirmen mutasarrıfı Aliş Paşa'ya bir arzuhal takdim etmişlerdi. Ardından, Sadrazam tarafından görevlendirilen Edirne kadısı İbrahim Fehim Efendi ve Aliş Paşa'nın tayin ettiği mübaşir, kâtip, hassa mimarı ve halifeleri vasıtasıyla Müslüman ahalinin huzurunda Çelebioğlu Mahallesi'nde Budin cemaatine mahsus harap vaziyetteki havra ile etrafındaki kadınlara mahsus tamamen yıkılmış olan mahallin ayrıntılı bir keşfi yapılmıştı. Böylece, tamir ve müceddeden inşa edilecek yerler tek tek saptanarak ölçüleri ve nitelikleri kayıt altına alınmıştı. İbrahim Fehim Efendi, keşif hücceti doğrultusunda havraya *"bir şey ziyade itmeksizin vaz-ı kadimi üzere tamir ve tecdidi"* ile kadınlara ait kısmın da *"kidem-i sabıkına binaen"* inşası için hazırladığı ilâmı Sadrazam'a takdim etmişti. Reşid Mehmed Paşa da 31 Mayıs 1830 tarihli bir şukka ile havranın tamirine izin verilmesi hususunu ilâmla birlikte Sadaret kethüdasına göndermişti (BOA, HAT, 1080/43996, BOA, HAT, 1080/43996-A). Şeyhülislam Yasincizâde Abdülvehhab Efendi de havranın tamirine fetva vermişti (BOA, HAT, 739/35041). Bundan sonra ferman gönderilmesi için konu II. Mahmud'a arz edilmişti.

Yeniden Manastır'a dönecek olursak; Metropolit Grigorios, muhtemelen Sadrazam Reşid Mehmed Paşa'yı 1827'de Manastır'daki ilk ikametinden beri tanıyordu ve Ermenilere, Bulgarlara ve Yahudilere kilise

² Bernard Lory, sehven bu olayın 26 Ağustos'ta cereyan ettiğini aktarmıştır. Sadrazam, Köse Ahmed'i (müstakbel Rumeli Beylerbeyi) göndererek Yunan asilere karşı verdikleri mücadelelerinden dolayı, ödüllendirme bahanesiyle Arnavut başbuğlarını Manastır'a ziyafete çağırmişti. Kurnazları davete icabet etmemişti (Zylyftar Poda, Zejnel Gjoleka, Çebo Picari). Dövlçik'te Dragor Nehri kenarında bir teferrüçten sonra şehri terk ederken Arslan Bey, Kaplan Bey, Veli Bey ve Veliko Juco'nun korteji Sadrazam'ın birlikleri tarafından pusuya düşürülmüş ve 400-500 kişi katledilmişti (Lory, 2005, 252; Lory, 2009, 313).

ve havra tamiri konusundaki desteğinden de haberdardı. Arnavut asilere karşı sert tutumuna rağmen Ortodoks cemaati şeriata aykırı bir konuda Sadrazam'ın kapısını çalmaya cesaret ettiler. Metropolit Grigorios ve Hristiyan cemaati, Reşid Mehmed Paşa'ya ibadethane konusunda yaşadıkları sıkıntıları anlattılar ve kilisenin genişletilmesi konusunda kendisinden destek istediler. Bernard Lory'ye göre, Metropolit Grigorios'un daha büyük bir kiliseye, Sadrazam'ın ise merkezkaç güçlere karşı verdiği mücadelede askerî amaçlar için Hristiyan nüfusun desteğine ihtiyacı vardı (Lory, 2009, 312). Ancak, yukarıda belirtildiği üzere şer'î hukuka göre yalnızca fetih sırasında Gayrimüslimlerin elinde bırakılmış olan kilise ve havraların orijinal şekliyle tamir ve yeniden inşasına izin verilebilirdi. Mabedin daha büyük, daha yüksek ve farklı malzemenin inşa edilmesi ise yasaktı. Bu sebeple teorik olarak reyanın talebinin kabul edilmesi mümkün değildi. Buna karşılık, Reşid Mehmed Paşa, 14 Ağustos 1830 günü yapılan görüşmede şaşırtıcı biçimde Metropolit Grigorios ve Ortodoks reyanın talebini kabul etti. Görüşmenin içeriği tam olarak bilinmese de Manastır Ortodoksları, kilise konusunda müsamaha, yardım, destek ve himmetine muhtaç oldukları Müslüman memurlara rüşvet vermek suretiyle işe koyuldular. Kilise kayıtlarına göre, Sadrazam'ın hazinecısına (İsmail Bey) 1.500 kuruş, Divan Efendi'ye (Amedci Akif Efendi) 800 kuruş, Kadı Efendi'ye (Naip Süleyman Rüşdü Efendi) Sadrazam'ın isteği doğrultusunda 1.000 kuruş, Kaymakam Hacı İbrahim Ağa'ya 1.500 kuruş ödeme yapıldı. Lory'ye göre, Sadrazam, kadının öneminin farkındaydı. Çünkü, şer'î açıdan kilise inşasını kabul veya reddedebilecek tek kişi kadıydı. Ayrıca, yine Sadrazam'ın emriyle kiliseyi inşa etmek için gerekli *beratı* getirecek olan tatar da 7.500 kuruş ödenmişti. Bu paranın bir kısmı süreci hızlandırmak için İstanbul'daki araçlara ödenecekti (Lory, 2005, 250, 251; Lory, 2009, 312, 313). Ancak, devam etmeden önce bu anlatıdaki bazı problemleri noktalara temas etmemiz gerekir. Kilise ve havraların tamir sürecinde kadının rolü, kendisine yapılan başvuru üzerine durumu tetkik ederek mabedin neden tamire muhtaç olduğunu ve mevcut durumunu tespit ettikten sonra "*vaz'-ı kadîmi ve heyet-i asliyesi üzere bilâ-tevsî' ve lâ-terfî'*" (asıl şekliyle genişletilmeden ve yükseltilmeden) tamirine izin veren bir ferman gönderilmesi için bir ilâm hazırlamaktı. Reyanın arzuhali, kadı ilâmı, mülkî amirin tavrı veya şukkasıyla birlikte İstanbul'a gönderildikten sonra şer'î açıdan uygun olduğuna dair fetva alınması gerekiyordu. Ardından sultan tarafından münasip görülürse gerekli ferman gönderiliyordu (Beydilli, 2000, 258-262). Dolayısıyla kilise ve havraların tamir sürecinin bir ilâmla başlatılması konusunda kadı, kilit bir öneme sahipti. Ancak, fetva alındıktan sonra kilisenin tamirine izin verme yetkisi yalnızca sultana aitti.

Normal koşullarda şer'î hukuka ve klasik şer'î formülasyona uygun olarak sürecin şöyle işlemesi gerekiyordu: Öncelikle reyanın kadıya başvurarak *medine-i [...]'de/da vaki [...]'Mahallesi'nde mütemekkin ehl-i zimmet reâyâsına mahsûs (Rum-Ermeni... keferre reâyâsına mahsûs) kenise-i kadîmenin/ feth-i hâkânîden berü yedlerinde terk ve ibkâ olunan kadîmi kilisenin mukaddema/bundan akdem vukû bulan harik-i 'azîmde muhterik ve münhedim olduğu/ mukaddema vuku bulan zelzelede münhedim olduğu/ mürûr-ı eyyâm ile müşrif-i harâb olduğu/ yıkılma tehlikesi olduğu, çatısının aktığı vb. sebepler sıraladıktan sonra, kurb ve civarda gidebilecekleri başka kiliseleri olmadığı, âyin-i bâtilalarını icrada/ ibadetlerinde güçlük çektiklerini belirterek tamiri reâyâ fukarâsının bâis-i istikrarları olduğu beyanıyla hallerine merhameten vaz'-ı kadîmi ve hey'et-i asliyesi üzere ta'mir ve termîmine izin ve ruhsatı hâvi bir kât'a fermân-ı âlişân gönderilmesi niyâz ve istirhâmımızı Dersaadet'e/ yeddimizde olan fetvâ-yı şerif mucibince vaz'-ı kadîmisi üzere îade ve tamiri için izni müşir fermân-ı celilüş-şân yeddimize inâyet ve ihsan buyurulmak niyâz ve istirhamımızı der-i devlet medâra/ 'arz ve i'lâm idivir deyu recâ ve iltimas etmeleri gerekiyordu. Bunun üzerine, kadı veya naibin reyanın talebinin doğruluğunu tahkik edip *mesâg-ı şer'î olduğu mertebeye bilâ-tevsî' ve lâ-terfî' vaz'-ı kadîmi ve hey'et-i asliyesi üzere ta'mirine ruhsatı hâvi bir kât'a emr-i âli/fermân-ı âlişân isdâr ve ihsan buyurulması* yolunda hazırladığı bir ilâmın İstanbul'a gönderilmesi gerekiyordu. Bazen ilâm bizzat reaya tarafından İstanbul'a götürülüyordu. Konu, sultanın onayına sunulmadan önce fetva için şeyhülislama gönderilir ve söz konusu mabedin tamirinin caiz olup olmadığına dair fetva alınırdı. Sultanın onaylamasından sonra aynı içerikle bir ferman hazırlanarak kadı ve valiye hitaben kilisenin *bilâ-tevsî' ve lâ-terfî' vaz'-ı kadîmi ve hey'et-i asliyesi üzere tûlen ve 'arzen ve kadden bir karış ve bir parmak nesne ilâve idilmeksizin/tecâvüz itdirilmeksizin ta'mir ve termîmine ruhsat veren fermân-ı hümmâyûnun sâdir olduğu* bildirilerek bu konuda reyanın engellenmemesi, rencide edilmemesi, reayadan bir akçe, bir nesne alınmaması ve aldırılmaması ve kilisenin *vaz'-ı kadîmini bir karış ve bir parmak tecâvüz etmesine kat'ıyyen rıza gösterilmemesi* konusunda kadı ve yerel yöneticiler ikaz edilir, aksine hareket edenlerin cezalandırılacağı vurgulanırdı. 18. yüzyıl sonlarına kadar, fermanın gelişinden sonra suiistimallere meydan vermemek için inşaattan önce vali buyruldu üzerine kadı veya naip tarafından kâtip, mübaşir ve mimarın da bulunduğu bir komisyon kurularak Müslüman şahitler ve cemaat temsilcileri huzurunda keşif yapılması gerekiyordu. Bu keşifte mabedin orijinal şekli, tamir veya müceddeden inşa edilmesi gereken kısımları, ebatları, kullanılacak malzeme, değiştirilecek kısımlar (kapı, pencere vs.), sıva yapılacak yerlere varıncaya kadar tek tek tespit edilerek sicile kaydediliyordu. Böylece, cemaat temsilcilerine keşif defterine uygun olarak*

hazırlanan bir hüccet verilir ve bu doğrultuda mabedin tamirine başlanırdı. Tamir bittikten sonra yine bir komisyon kurularak tekrar keşif (keşf-i sâni) yapılırdı. Bu kez de tamir ve inşaatın keşif defterine uygun yapılp yapılmadığı denetlenir ve yine güvenilir ve yaşlı Müslümanların tanıklığına başvurularak görüşleri alınırdı. Ardından keşif sonucu sicile kaydedilerek mabedin aslına uygun onarıldığı veya icap eden yerlerin müceddeden inşa edildiği hususu onaylanırdı. Keşif esnasında mabedin “vaz’-ı kadîmini bir karış ve bir parmak” geçtiğinin saptanması, binaya ilaveler yapıldığının veya farklı malzeme kullanıldığının anlaşılması halinde söz konusu kısımların yıkılması zorunluydu. II. Mahmud döneminde ise tamiri istenen mabedin kadı tarafından ayrıntılı keşfinin yapılarak uzunluk, genişlik ve yüksekliğinin ölçülmesi ve tamire muhtaç kısımlarının tespit edilmesinden sonra bir ilâm ile İstanbul’a gönderilmesi usulü benimsendi.³ Görüldüğü üzere teknik olarak sürecin bütün aşamaları denetim altındaydı ve herhangi bir usulsüzlük ihtimali zordu. Ancak, Kemal Beydilli, fermanlardaki sürekli ikazlara rağmen genel olarak kilise ve havra tamiri sürecine rüşvetin karıştığı kanaatinde dir:

“Kilise tamirleri için izin isteme rüşvet kapılarını da araladığından, bunun önlenmesine özen gösterilir, ‘bu vesile ile reâyâdan ziyâde akçe mutalabesiyle rencide ve iz’âc olunmamasına dikkat ve i’tina olunması’ özellikle vurgulanırdı. İlâm harcı dışında fazlaca bir şey ve ‘hidmet’ alınmamasının tenbihlenmesine ve alanların cezalandırılacağına bildirilmesine rağmen, söz konusu olan kilise tamiri meselesi olduğundan, daha ilk andan itibaren başvuru mekanizmasının harekete geçirilmesinde, rüşvetin tahrik gücünden istifade edilmekte olduğu anlaşılmaktadır.” (Beydilli, 2000, 262).

Gayrimüslimlerin şer’î engelleri aşmak için rüşvet dahil türlü yöntem ve hilelere başvurmaları kadar, şer’î yasak ve kısıtlamalardan şahsi menfaat temin etmek isteyen kadı, naip, dizdar, voyvoda, mütesellim vs. mürtekiplerin çıkmış olması da bir vakıdır. Mürtekiplerin tamir ve yeniden inşa sürecini bazen kolaylaştırmak ve hızlandırmak için rüşvet/bahşiş aldıkları, bazen en başından engeller çıkararak veya bilinçli olarak süreci yavaşlatarak konuyu rüşvet yoluna soktukları, bazen de şer’î yasakları göz ardı etmek için rüşvet kapılarını açtıkları söylenebilir. Reayanın yeni kilise inşası, mabedin genişletilmesi, eklenti yapılması veya farklı malzeme ile tamir edilmesi gibi şeriata tamamen aykırı taleplerinin gerçekleştirilmesi için sahte ilâmlar hazırlanması ve yalancı şahitler bulunarak organize hareket edilmesi gerekiyordu. Müslüman ahalinin şikâyetlerinin önüne geçilmesi için genellikle eski bir temel üzerinde kadim kilise olduğu iddiasıyla ahşap ve basit bir kilise yapılması; inşaatın Müslüman mahallelerinden görülmemesi ve zemin ve mekândan kazanmak için de alçak veya yarı gömülü kiliseler inşası tercih ediliyordu. Papaz evlerinin kiliseye dönüştürülmeye çalışılması en yaygın yöntemdi (Kiel, 1985, 204; Gradeva, 1994, 34; Gradeva, 2008, 190-191, 210-211; Lory, 2009, 310; A. Koyuncu, 2014, 50, 66). Ancak, Manastır’daki Aya Dimitri Kilisesi’nin inşası meselesinin diğerlerinden farklı bir bağlamda değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Manastır Şer’iyye Sicilleri, Sadrazam’ın bu konuyu şer’î hukuk kurallarını bir kenara bırakarak resen çözmeye kalkıştığını göstermektedir. Reşid Mehmed Paşa, Metropolit Grigorios ve Ortodoks ahalinin ileri gelenleriyle yaptığı görüşmenin ertesi günü, 25 Safer 1246 (15 Ağustos 1830) tarihinde Manastır Kaymakamı Hacı İbrahim Ağa’ya ve Naip Süleyman Rüşdü Efendi’ye hitaben bir buyruldu neşretmiştir. Buna göre, Manastır reayası 8-10 seneden beri yaşanan hadiselerden dolayı son derece zarar görmüştü. Ayrıca, Devlet-i ‘Aliyye’ye hizmet ve sadâkatten ayrılmadıkları için her bakımdan asayişlerinin temini ve taleplerine müsaade edilmesi lazım geliyordu. Sadrazam’a göre, reayanın “Manastır’da olan kilisaları harâbe-zâr ve bir müddetden berü bakılamayub duvarları dahi yıkılmış ve zâtında dahi küçük bulunmuş olduğundan tevsi’ ve ta’mîre muhtaç idüğü emr-i âşikâr olmak hasebiyle keyfiyet bâ-i’lâm istidâ kılınmış ve lâzımı’l-südûr olan emr-i ‘âlinin ısdârı Rikâb-ı Hümâyûn’a iş’âr olunmuş” idi. Reşid Mehmed Paşa, fermanın gelişine kadar kilisenin “müceddeden tevsi’ ve inşâsına mübâseret olunmak üzere ruhsatı havi” bir buyruldu ile Hristiyan cemaatine inşaata başlama izni verdi. Ayrıca, kaymakam ve kadıya da inşaat esnasında reayaya kimse tarafından müdahale olunmamasına dikkat etmelerini emretti (BOA, YB.021.d. Manastır Şer’iyye Sicilleri, 99, v.19a. Ek 1). Böylece, Reşid Mehmed Paşa, şer’î mevzuattan tamamen habersizmiş gibi davranmış ve gerekli fetva verildikten sonra ferman hemen gönderilecekmiş gibi hareket etmişti. Üstelik, İstanbul’dan cevap bile beklemeden kilise inşaatını fiilen başlatmıştı. Duvarları yıkık ve zâtında küçük olduğu için reayanın ihtiyaçlarına cevap veremediği gerekçesiyle yeni ve daha büyük bir kilisenin yapımına alenen ruhsat verilmesi görülmüş şey değildi.

Reşid Mehmed Paşa’nın buyruğundan üç gün sonra, 18 Ağustos’ta Metropolit Grigorios’un takdisi ile kilisenin temeli atıldı. Velemir Arsiç, kilisenin yüzüncü yılı münasebetiyle yazdığı kitapta⁴ Aya

³ Osmanlı Devleti’nde kilise ve havraların tamir ve inşa prosedürü ve kullanılan terminoloji için bkz. Ahmed Refik, 1999; Beydilli, 2000, 258-264; Kenanoğlu, 2004, 287-304; N. Koyuncu, 2014, 104-129; A. Koyuncu, 43-48, 58-70.

⁴ V. Arsić (1930). *Crkva Sv. Velikomučenika Dimitrija u Bitolju*. Bitolj, s. 26. Nakleden Lory, 2009, 310.

Dimitri'yi rüyasında gören Sadrazam'ın kilisenin temelini ilk taşı bizzat koyduğunu iddia edecekti. Ancak, birkaç gün sonra Manastır Müslümanları şer'î hukukun ihlal edildiği gerekçesiyle durumu protesto ettiklerinden dolayı inşaat durduruldu. Şer'î mevzuatın dışına çıkıldığı gibi, kilisenin öncekinden daha büyük olmaması (*vaz'-ı kadîmi ve heyet-i asliyesi üzere bilâ-tevsî' ve lâ-terfî' ta'mir ve termim edilmesi*) kuralı da ihlal edilmişti. Zira, kiliseyi büyütmek için komşu dört parsel arsa satın alınmıştı. Lory, üst düzey memurlara rüşvet verildiği için tepkinin çıkarları zedelenen deruhdecilerden geldiği kanaatindeydi (Lory, 2005, 251; Lory, 2009, 310).

Reşid Mehmed Paşa, 5 Rebiülevvel 1246'da (24 Ağustos 1830) Manastır kaymakamı, naip, ayan ve ileri gelen memleket ağalarına hitaben bir buyruğu yayınladı. Manastır'da zuhur eden deruhdeci taifesinin köylerin *tekâlif-i şakkalarını* üzerine alıp bitirdikleri, her biri birkaç köyü zapt edip verdikleri akçenin faizini misliyle üzerine koyup işlettikleri ve köylüyü borçlandırdıkları, üstelik ağalık namıyla köylülerden para istedikleri ve çeşitli sebeplerle köylerin hisselerine tevzi edilen akçeye de ondalık koyup topladıklarından dolayı hem devleti zarara uğrattıklarını hem de köylüleri mağdur ettiklerini belirtti. Sadrazam, fakirlerin himayesi ile köylü ve şehirlinin korunması her zaman öncelikli olduğundan, bunların sebepsiz yere cefa çekmemeleri için deruhdecilik namının vilayetten kaldırıldığını ilan etti. Kasabadaki bütün deruhdecilerin toplanarak kadı huzurunda köylülerle olan muhasebelerinin görülmesini ve köylünün deruhdecilere olan borcunun yıllık taksitlerle üç senede ödenmesini emretti (BOA, YB.021.d. Manastır Şer'iyye Sicilleri, 99, v. 20a). Sadrazam'ın tepkisi beklenenden çok sertti. Böylece zengin Müslümanların tepkisini göze aldığını göstermişti. Devletle köylü arasında vergi konusunda aracılık yapan deruhdecilerin sayısı 1.000 dolayında idi ve bunlardan on tanesi Manastır vergilerinin dörtte üçünü kontrol ediyordu. Reşid Mehmed Paşa'nın kararı şüphesiz Manastır seçkinleri için çok ağırdı. Ancak, devlet otoritesinin tesisi ve vergilerin düzenlenmesi için gerekli bir adımdı (Lory, 2009, 313). Kanaatimize göre Sadrazam'ın davranışı tepkisel değil, planlıydı ve kilise konusu ile de doğrudan ilişkisi yoktu. Çünkü, bunun ilk işaretini daha 28 Mayıs'ta vermişti.

Lory'nin sehven, deruhdeciliğin kaldırılmasından iki gün sonra, 26 Ağustos'ta yaşandığını ileri sürdüğü ve Sadrazam'ın acımasızlığından herkesin, ama özellikle Manastır Müslümanlarının gözünün korktuğunu iddia ettiği dramatik teferrüç hadisesi, yukarıda belirtildiği üzere 11 Ağustos'ta yaşanmış ve Sadrazam tarafından ertesi günü (22 Safer 1246/12 Ağustos 1830) İstanbul'a bildirilmiştir. Bu sebeple, Lory'nin dolaylı olarak kilise inşaatına olan muhalefetin dinmesiyle ilişkilendirdiği bu hadise, inşaatın başlamasından sonra değil, Sadrazam'ın Metropolit Grigorios ve Ortodoks cemaati temsilcileri ile yaptığı görüşmeden de önce yaşanmıştır. Lory, İstanbul'dan resmî izin gelene kadar kilise inşaatına ara verildiğini, bu olaydan kısa bir süre sonra *beratın* gelmiş olacağını ve ardından inşaata devam edildiğini belirtmiş ise de (2005, 251; 2009, 313) aslında beklenen izin hiç gelmemiştir. Bu sebeple Lory'nin İstanbul'dan beratın gelmesinden sonra inşaata devam edildiği iddiası varsayımdan ibarettir.

Sadrazam'ın desteğini alan Hristiyanlar, çok hızlı bir şekilde hareket ederek 24 Aralık 1830'da kilise inşaatını bitirdiler ve Aya Dimitri Kilisesi'nin açılışını Noel Yortusu'na yetiştirdiler. Böylece, 131 günde 36 x 34 m boyutlarında, 10 metre tavan yüksekliğine sahip devasa bir kilise yapıldı. İnşaat süresini kısaltmak için Aya Dimitri Kilisesi, bin yıl önce terk edilmiş olan Bizans bazilika tarzında üç nefli kemersiz ve kubbesiz olarak inşa edilmişti. İç mekânı genişletmek için kilisenin zemini sokak seviyesinden 90 cm alçak tutulmuştu. Bunun asıl sebebi, kilisenin çok yakınındaki Yeni Cami'den (Kadı Mahmud Efendi Camisi) daha yüksek olmaması içindi (Lory, 2005, 253; Lory, 2009, 313, 314).

Aya Dimitri Kilisesi'nin inşaatı toplam 185.000 kuruşa mal olmuştu. Şehirdeki 53 tüccar, esnaf ve zanaatçı grubu, okullar vesairenden 40.631 kuruş bağış toplanmıştı. Ayrıca, %8 faizle bakkallardan 10.500 kuruş, ayakkabıcılardan 1.050 kuruş, Hristiyan tefecilerden ise 1.200 kuruş borç alınmıştı. Bunun yanı sıra, Kaymakam Hacı İbrahim Ağa'dan 5.000, Sadrazam'ın hekimi Mahmud Ağa'dan 9.400, Hacı Ali Kâşif Ağa'dan 15.000 kuruş olmak üzere Müslüman sermaye sahiplerinden de 29.400 kuruş faizle borç alınmıştı. Böylece, 82.781 kuruş para toplanmıştı. Metropolit ve ruhbanın da hatırı sayılır bir yardım yaptığı ve ahalinin de bağışlarıyla bir miktar daha para toplandığı farz edilse bile hâlâ büyük bir açık vardı. Aya Dimitri Kilisesi'nin inşaatındaki asıl paradoks Manastır Hristiyanlarının alışılmadık biçimde bizzat Sadrazam'dan maddi destek görmeleri idi. Çağdaş bir gözlemci olan David Urquhart, Reşid Mehmed Paşa'nın kilise inşaatı için 80.000 kuruş yardım yaptığını belirtmişti (Lory, 2005, 251, 252; Lory, 2009, 314).

1830-1832 yıllarında Balkanlarda seyahat eden İngiliz elçiliği sekreteri İskoç David Urquhart'ın II. Mahmud, Reşid Mehmed Paşa, Gayrimüslimler ve bu konuda aktardığı bilgiler gerçekten de çok kıymetlidir. Sultan II. Mahmud'un Mora İsyanı'ndan sonra Rumları yeniden kendine bağlamayı başardığını, Rumları ve diğer Hristiyanlara uygulanan kıyafet kısıtlamalarının kaldırıldığını, kilise inşası konusunun gevşetildiğini belirten Urquhart, Manastır'da iken bir Ulah'ın kendisine "Eğer bu Sadrazam on yıl daha yaşarsa

Türklerle Paskalya ayını öncesinde perhiz yemeği yeriz, onlar da Ramazan'da bizimle iftar ederler." dediğini kaydetmiştir (Urquhart, 1833, 6; Demirel, 2005, 214). Urquhart, ayrıca, Sadrazam'ın Manastır'daki kilise inşaatı için 80.000 kuruş bağışladığını, kilisenin inanılmaz kısa bir süre içinde masif taştan inşa edildiğini, Rumların nakit yardımı dışında emek gücüyle de inşaata destek verdiklerini iddia etmiştir. Urquhart, bunun yanı sıra, -muhtemelen kilisenin çok büyük yapılmasından dolayı- Türklerin Rumlara "Neden dört tane de minare eklemediniz?" diye sorduklarını aktarmıştır (Urquhart, 1833, 6; Demirel, 2005, 214). Katolik misyoner J. C. Faveyrial ise olaydan 50 yıl sonra "Birlikleri için ekmek alacak kadar bile yeterli parası olmayan Reşid Paşa, Hristiyan Manastırlılarla temas kurdu ve daha büyük bir kilise inşa etmelerine izin veren bir ferman temin etme sözü karşılığında 200.000 kuruş elde etti." iddiasında bulunmuştur (Lory, 2005, 252; Lory, 2009, 314). Lory, Faveyrial'ın iddiasının sözlü gelenekteki abartının bir sonucu olduğunu belirtse de Sadrazam'ın kiliseye karşılık sefer masraflarının finansmanı konusunda Manastır Hristiyanlarından destek almış olabileceği ihtimalini reddetmemiştir. Reşid Mehmed Paşa'nın Kolonya bölgesindeki Arnavut başbuğlarını katlettikten sonra mallarına el koyduğunu ve borçlarını ödeyebilecek güce ulaştığını, 1831 Nisan'ında Buşatlı Mustafa Paşa'ya karşı büyük bir zafer kazandığını, Mayıs'ta Ohrili Cemaleddin Paşa'nın bütün servetini müsadere ettiğini, Temmuz'da Gradaçacılı Hüseyin Kaptan'ın (Hüseyin Kapetan Gradaşçević) yönettiği Boşnak koalisyonu karşısında Kaçanik yakınlarında mağlup olsa da Ekim'de Buşatlı'ya boyun eğdirdiğini ve İşkodra bölgesinde Osmanlı hâkimiyetini yeniden tesis ettiğini belirtmiştir. Ardından, 1832 Mayıs'ında yeniden Bosna beyleri üzerine yürüyen Reşid Mehmed Paşa'nın onları ağır bir hezimete uğrattığını kaydetmiştir. Lory, bu seferlerde Balkan başbuğlarının belini kırdığı ve büyük ganimetler elde ettiğinden dolayı Sadrazam'ın Manastır Hristiyanlarına karşı cömert davranmasının normal görüldüğünü iddia etmiş ve söz konusu 80.000 kuruşun da kilise bütçesindeki açığa tam denk geldiği değerlendirmesinde bulunmuştur (Lory, 2005, 252; Lory, 2009, 314). Ancak, Sadrazam'ın İstanbul'dan çıktığında parasız olduğu ve kilise fermanı taahhüdü karşısında bizzat borç veya rüşvet aldığı iddiası faraziye ibarettir. Çünkü, Sadrazam'ın Manastır'a geldiği sıradaki yazışmalarında emrindeki askerin iâşesi veya nakit sıkıntısı yaşadığı konusunda bir bilgi yoktur. Sadrazam, 12 Rebiülevvel 1246'da (30 Ağustos 1830) naip, kaymakam, cizye tahsildarı ve kocabaşılara bir buyruldu gönderip Manastır reayası cizye fazlasının Asâkir-i Mansûre masraflarına tahsis edildiği için cizyenin usule uygun ve zamanında toplanması konusuna dikkat etmelerini emretmiştir (BOA, YB.021.d. Manastır Şer'iyye Sicilleri, 99, v. 19b). Ayrıca, maiyetindeki 1 alay süvari ve 7 tabur piyade askerle Manastır'a geldiği 18 Muharrem 1246'dan (9 Temmuz) 30 Rebiülevvel'e (18 Eylül) kadar yiyecek masraflarını *yoklamacı* ve kendisinin görevlendirdiği memur vasıtasıyla hesaplatarak hazırlanan masraf defterini 30 Eylül'de bir tahriratla İstanbul'a göndermiştir. Buna göre, askerin et ihtiyacı "Dersaadet tertibinden havoale edilen koyunlardan" temin edilmişti. Pirinç ihtiyacı ise bedeli İstanbul'dan veya kendisi tarafından ödenmek üzere Filibe ve Pazarcık kazalarından getirilen pirinçten karşılanmıştı; ancak bunlar için fiyat konulmamıştı. Ekmek, zahire vs. masraflar için ise 169.000 kuruş harcanmıştı. Sadrazam, bu meblağın mukataat hazinesinden gönderilmesini istemiştir. Ayrıca, pirinç bedellerinin de Filibe nazırı ve Pazarcık voyvodaları tarafından yarı yarıya ödenmesi veya miriye borçları varsa mahsup edilmesini talep etmiştir (BOA, HAT, 929/40306-B). Dolayısıyla Sadrazam'ın maddi sıkıntı içinde olduğu kuşkuludur. Kaldı ki deruhdeciler meselesini öteleyerek ilk etapta nakit ihtiyacını onlardan karşılayabileceği gibi, başka kaynaklardan da para temin edebileceği hususunu göz ardı etmemek gerekir.

Sadrazam'ın Manastır'da iken Ortodoks ahalinin talepleri konusunda hassas olduğunu gösteren başka bir örnek daha vardır. Manastır'a bağlı İsmilova köyü reayası da Reşid Mehmed Paşa'ya başvurarak kiliselerinin üstünün saman ve kebe ile örtülü olduğundan dolayı kış mevsiminde aşırı yağmurlarda içine su dolduğu için ayın yapamadıklarını belirtmişler ve etraf duvarlarına dokunulmamak üzere kilisenin samanla kaplı çatısının kaldırılıp müceddeden taş ve tahta ile örtülmesi için ruhsat verilmesini istemişlerdir. Bunun üzerine, Sadrazam, reayanın 7-8 senedir kudretlerinin üzerinde hizmet etmeleri ve sadâkat göstermeleri hasebiyle müsaade ve merhameti hak ettiklerinden kilisenin "duvarlarına dokunulmamak ve heyet-i asliyesinden ziyade tevsi' ve terfi olunmamak üzere fakat üzeri taş ve tahta ile müceddeden örtülüp yapılmasına ruhsat virilmiş olduğundan" kimse tarafından müdahale ve taarruz edilmemesi konusunda kaymakam, naip, ayan ve ileri gelenlere hitaben 1 Rebiülâhîr 1246'da (19 Eylül 1830) bir buyruldu neşretmiştir (BOA, YB.021.d. Manastır Şer'iyye Sicilleri, 99, v. 19b). Normal koşullarda kilisenin asıl şekliyle ve kendi malzemesi ile tamiri için yine kadı ilâmı, fetva, ferman ve keşif süreçlerinden geçilmesi gerekirken Sadrazam'ın burada da resen hareket ettiği ve kilise çatısının farklı bir malzeme ile yapılmasına doğrudan izin verdiği görülmektedir. Bu vesile ile kiliselerin farklı malzeme ile tamirine ilk defa Sadrazam Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'nın sadareti sırasında (1689-1691) göz yumulduğunu; Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi'nin (1718-1730) de tamir esnasında kendi enkazının yetmemesi halinde dışarıdan malzeme getirilebileceğine dair fetva verdiğini hatırlatmamız gerekir (Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, 2011, 181; A. Koyuncu, 2014, 47).

Kilise kayıtlarına göre, toplam 185.000 kuruşu bulan masraf kalemleri içinde dört parsel arsa bedelinin 9.901 kuruş olduğu yazılmıştır. Ayrıca, yukarıda sözü edilen hazinedar, divan kâtibi, naip, kaymakam ve tatarla yapılan ödeme dahil olmak üzere Manastır Hristiyanlarının ödedikleri bahşişlerle inşaatın korunması için tutulan silahlı bekçi bedeli olarak toplam 16.309 kuruş sarf edilmişti (Lory, 2005, 250, 251). Ancak, inşaat kısa sürede tamamlansa da süreç henüz bitmemişti. Muhtemelen Müslüman cemaatin daha fazla tepkisini çekmemek adına Noel Yortusu'nda sönük bir açılış yapılmıştı.

3. Reayanın Mutluluğu, Sadrazam'ın İtibarı ve Meselenin Pragmatik Çözümü

Aya Dimitri Kilisesi'nin durumu ile ilgili resmî Osmanlı vesikaları incelendiğinde konunun farklı bir mecrada tartışıldığı, mahalli kaynaklarda verildiği iddia edilen *rüşvetin/bahşişin* hiçbir işe yaramadığı, konunun *tatar* tarafından değil, bizzat Sadrazam tarafından takip edildiği, buna rağmen kilisenin genişletilerek inşasını onaylayacak olan fermanın hiçbir zaman gelmediği görülmektedir. Ancak, Manastır-Istanbul arasında yapılan yazışmaların bir kısmının günümüze ulaşmadığı anlaşılmaktadır. Bu konuda tespit edebildiğimiz ilk belge kilise inşaatının bitiminden iki hafta sonrasına aittir. Sadrazam Reşid Mehmed Paşa'nın Rikâb-ı Hümâyûn Kaymakamı'na gönderdiği 8 Ocak 1831 tarihli kâimeye göre olayın o zamana kadarki gelişimi şu şekilde cereyan etmiştir (BOA, HAT, 435/22036):

Şehre gelişinden bir süre sonra Manastır reayası kendisine bir arzuhal takdim ederek Rum kilisesinin çoktan beri tamir edilmediği için harap olması dışında, kasabada bundan başka kilise olmadığı gibi, cemaatlerinin nüfusuna göre küçük ve dar olduğundan dolayı uzunluğunu ve genişliğini bir miktar arttırmak suretiyle *tamirine* ruhsat verilmesini rica etmişlerdir. Bunun üzerine, Sadrazam, "*icâb-ı vakt-ü hâle nazaran*" reayanın isteklerini kabul etmiş ve kendilerine bu doğrultuda izin vermiştir. Ayrıca, Manastır naibinden (Süleyman Rüşdü Efendi) aldığı ilâmı da ekleyerek durumu Rikâb-ı Hümâyûn Kaymakamı'na bildirmiş ve icap eden padişah emrinin ve gerekli fermanın gönderilmesini rica etmiştir (BOA, HAT, 435/22036). Şer'î mevzuata göre Manastır'daki kilisenin verilen ilâm doğrultusunda tamiri konusu, II. Mahmud'a arz edilmeden önce şeriata uygun olup olmadığı hakkında fetva alınması için Şeyhülislam Yasincizâde Abdülvehhab Efendi'ye sunulmuştur (BOA, HAT, 1016/42518). Yukarıda belirtildiği üzere normal şartlarda şer'î açıdan bir mahzur görülmemesi halinde şeyhülislamdan icazet alındıktan sonra ruhsat verilmesi hususu sultana arz edilir, sultanın onaylaması halinde de kilisenin tamiri için bir ferman gönderilirdi. Ancak, Manastır naibi tarafından verilen ilâmda kilisenin hâlihazırdaki uzunluğu, genişliği, yüksekliği ile heyeti (şekli) belirtilmediğinden dolayı, Yasincizâde Abdülvehhab Efendi başvuruyu reddetmiş ve şer'î açıdan onay verilebilmesi için tekrar keşif yapılarak *kilisenin heyet-i asliyesini* gösteren yeni bir ilâm gönderilmesi istenmiştir. Şeyhülislamın olumsuz cevabı da Rikâb-ı Hümâyûn Kaymakamı tarafından bir kâime ile Sadrazam'a bildirilmiştir (BOA, HAT, 435/22036). Halbuki bu sırada eski kilise yıkılarak satın alınan dört parsel üzerinde yeni kilisenin inşaatına çoktan başlanmıştı. Bu sebeple mahallinde kâtip, mübaşir, mimar, Müslüman şahitler ve cemaat temsilcileri huzurunda kilisenin uzunluk, genişlik ve yüksekliğinin yeniden ölçülmesi mümkün değildi. Bunun üzerine, Sadrazam, Rikâb-ı Hümâyûn Kaymakamı'na gönderdiği 8 Ocak 1831 tarihli cevapta Aya Dimitri Kilisesi'nin reayanın istediği doğrultuda, yani büyütülüp genişletilerek tamirine bizzat ruhsat verdiği için görünüşe göre bu şekilde tamirine şer'î açıdan izin verilmesinin mümkün olmadığını anlaşıldığını bildirmiştir (BOA, HAT, 435/22036). Ancak, o sırada kilise inşasının tamamlandığından söz etmemiştir.

Reşid Mehmed Paşa, gerekçelerini şöyle açıklamış ve hareketini mazur göstermeye çalışmıştır: Sadrazam'a göre, Arnavut eşkıyası uzun zamandan beri Manastır havalisi reayasına çok zarar vermekte olup, özellikle geçen sene bayağı canlarından bezdirmiş ve reayanın bir kısmı eşkıya baskısına tahammül edemeyip vatanlarını terk etmek zorunda kalmışlardı; kalanları da son derece umutsuzluk içindeydi. Eşkıyanın perişan edilmesi ve asayişin temin edilerek yeniden huzur ve güven ortamının sağlanması üzerine reayanın yüzü gülmeye başlamıştı. Bundan dolayı, Padişah'a gece-gündüz dua ediyorlardı. Öte yandan, etrafa dağılan ve belki yirmi otuz sene önce Frengistan'a firar etmiş olan reayanın da gözü ve kulağı bu tarafta olduğundan, şu aralık reayanın emniyetinin sağlanmasının ve gönlünün alınmasının devletin menfaatine olacağı açıktı. Ayrıca, Sadrazam'a göre reayaya asıl emniyet ve güven verecek olan şey ise bunların "*ayin-i batıllarına*" engel olunmaması ve ırzlarına da dokunulmaması idi. Bir kilise tamiri otuz konak mesafedeki reayayı bile sevindiriyordu ve ellerinden gelen yardımı yapıyorlardı. Reşid Mehmed Paşa, Manastır reayasının söz konusu kilisenin biraz daha geniş ve büyük şekilde tamirini rica etmeleri üzerine ne kendisi ne de başkaları tarafından reayanın "*Hudâ hakkı için habbe-i vâhideleri ahz olunmayub mücerred taltif ve te'minleri esbâbını istikmâl ve mülkçe ilerüde melhûz olan menâfi'i istihsâl*" maksadıyla ruhsat verildiğini belirtmiştir (BOA, HAT, 435/22036). Bir başka ifade ile Sadrazam konuyu siyaseten çözümleme yoluna gittiğini ve reayadan bu uğurda bir kuruş bile para alınmayıp sadece reayanın gönlünü kazanmak,

huzur ve emniyetini sağlamak, mutluluğunu temin etmek ve uzun vadede devlete olan bağlılıklarını arttırmak gayesiyle hareket ettiğini ileri sürmüştür. Sadrazam'ın olayın içine rüşvet karışmadığını özellikle vurgulaması dikkat çekicidir.

Sadrazam'ın belirttiğine göre, kilisenin önceki uzunluğu 34 zira (25,77 m), genişliği 20 zira (15,16 m), yüksekliği 7,5 zira (5,68 m) idi. Şimdi ise uzunluğuna 5,5 zira, genişliğine 11 zira ve yüksekliğine ise 2 zira ilave edilmişti. Böylece, kilisenin uzunluğu 39,5 zira (30 m), genişliği 31 zira (23,5 m) ve yüksekliği de 9,5 zira (7,2 m) olmuştu. Ayrıca, kilisenin iki tarafındaki hayatları (nefleri) da yedişer ziradan 14 zira (10,6 m) olup merdivenlerinin uzunluğu 6 zira (4,55 m) ve genişliği ise 5 zira (3,80 m) idi. Reşid Mehmed Paşa, durumun bu şekilde olduğunu belirterek Rikâb-ı Hümâyûn Kaymakamı'ndan icap eden ruhsatın Padişah'ın müsaadesiyle ne şekilde verilmesi uygun görülür ise gereğini yapmasını rica etmiştir (BOA, HAT, 435/22036). Görünen o ki Sadrazam şer'î açıdan bu konunun çözülmesinin mümkün olmadığını anlamış ve ruhsat konusunun II. Mahmud'un takdirine sunulmasını istemiştir.

Meselenin kendisine aksettirilmesinden sonra, II. Mahmud, Manastır'daki kilisenin fetva alınmaksızın genişletilmesine Sadrazam'ın ruhsat vermesi her ne kadar etraf reayasını yeniden toplamak ve reaya güven vermek maksadına dayalı olsa da şer'î gereklilikleri bilinmedikçe bu tür konularda acele etmenin uygun olmadığını belirtmiştir. II. Mahmud, Sadrazam'ın bu kadar meşguliyet içinde bu noktayı iyice değerlendiremediği için böyle bir şey yaşandığı farz edilse bile, yanındaki Amedci Akif Efendi'nin bu tür konularda ancak şeriata müracaat edildikten sonra, şer'î icabına göre hareket edilmesi gerektiğini pekâlâ bildiği halde kendisini neden ikaz etmediğine şaşırmıştır. Sultan'a göre "herkesin başı şer'î at-i mutahharaya bağlıydı" ve şer'î boyutu bilinmeden kendi başına bu gibi şeylere cesaret edilmemeliydi. Bunun sirayeti son derece mahzurluydu. Sultan, bu hususların Sadrazam'a bildirilmesini emretti (BOA, HAT, 442/22200-A). Görüldüğü üzere, Reşid Mehmed Paşa'nın yaptığı işin bütün kabahati Amedci Akif Efendi'ye yıkılmıştı. Ancak, Şumnu'daki Ermeni ve özellikle Bulgar kilisesinin tamiri ile Edirne Yahudilerine ait bir havranın tamiri için yaptığı yazışmalar Sadrazam'ın gerçekte bu tür durumlarda şer'î açıdan ne yapılması gerektiği konusunda bilgisiz olmadığını ispatlamaktadır.

Reşid Mehmed Paşa, 2 Ramazan 1246'da (14 Şubat 1831) Rikâb-ı Hümâyûn Kaymakamı'na gönderdiği cevapta kilisenin genişletilerek tamiri hususunda şer'î icabı layıkıyla bilinmeksizin bizzat izin vermekte acele ettiğini kabul etmiş; ancak kilisenin de verilen ruhsat doğrultusunda yapıldığını belirtmiştir. Daha sonra Yanya'ya gelişinde bu konuyu Akif Efendi ile görüştiklerini ve söz konusu kilisenin asıl şekli daha büyük ve geniş yapıldığı için Akif Efendi'nin bunun şeriata kesin olarak aykırı olduğunu ve bu gibi kiliselerin tamiri gerektiğinde "vaz'-ı kadîm ve hey'et-i asliyesi her ne ise öylece ta'mir olunmak" üzere fetvalar verildiği halde "heyet-i asliyesinden zerre kadar ziyâde yapılmasına" şer'î açıdan hiçbir şekilde cevaz verilemeyeceğini ifade etmesi üzerine, kilisenin hemen yıkılmasını düşündüklerini aktarmıştır. Ancak, Sadrazam, kilisenin daha büyük ve geniş biçimde inşa edilmesi etrafa dağılan reayanın eski yerlerine dönmeye vesile olduğundan ve hatta çok sayıda reaya da geri dönmüş olduğundan başka, kilisenin birdenbire yıkılmasına girişilmesi reaya arasında birtakım dedikodulara yol açacağından, öncelikle konunun bu şekilde bir kere daha Rikâb-ı Hümâyûn'a yazılmasına ve Sultan'ın iradesi doğrultusunda hareket edilmesine karar verdiklerini bildirmiştir (BOA, HAT, 442/22200-A). Böylece, Sadrazam yapılan işin bütün sorumluluğunu üstlenmiş ve kiliseye siyaseten müsamaha edilmesini istemiştir.

Reşid Mehmed Paşa'nın kâimesi, Kaymakam Paşa tarafından bir tavrile II. Mahmud'a arz edilmiştir. Sadaret Kaymakamı tavririnde, Manastır Kilisesi'nin bu şekilde yapılmış olmasından dolayı Sadrazam'ın son derece üzüntü ve keder içinde olduğu, hatta kilisenin yıkılmasını bile tasavvur etmiş ise de bunun da reayanın ürkmesine sebep olacağı gibi kendisinin de nüfuzuna dokunacağından dolayı uygun görülemeyip zorunlu olarak yıkımdan vazgeçmekten başka bir şey hatırına gelmediği beyanıyla "kilisa hakkında sükût ile muamele kılınması" hususunu padişahın onayına sunmuştur. Bunun üzerine, II. Mahmud, el yazısı ile "Şu Manastır'da yapılmış olan kilisa şer'î-i şerifin mesâğı nedir bilinmeksizin ruhsat virilmiş olduğundan layıksız ve yakışsız bir şey olmuş ise ne çare olmuş bitmiş şey olduğundan artık ma'âl-mahzûr emsâl ü sâbık olmamak üzere sükût ile mu'âmele olunmak lazım geliyor..." şeklinde not düşmüştür (BOA, HAT, 1588/49). Bir başka ifade ile II. Mahmud pragmatik bir şekilde örnek oluşturmamak kaydıyla kilisenin olduğu gibi bırakılmasına karar vermiştir. Bu suretle, konu 1831 yılı Şubat-Mart aylarında idare-i maslahat yoluyla çözülmüş, kilise yıkılmaktan kurtulmuş ve meşruiyet kazanmıştır.

Normal şartlarda şer'î kurallara göre kilisenin temellerine kadar yıkılması ve sorumluların cezalandırılması gerekiyordu. Ancak, zamanın hükmü kilisenin yıkılmasına imkân bırakmamıştır. Bu tür bir

hadise eski devirlerde şeriatla intikal ettikten sonra kilisenin yıkılması kaçınılmazdı.⁵ Belki arada Sadrazam ve onun nüfuz ve itibarı olmasa idi durum yine farklı olabilirdi. Çünkü, II. Mahmud döneminde de benzer örneklerde yıkım kararı çıktığı gibi, sorumluların cezalandırılması emredilmiştir.⁶ Ancak, milliyetçiliğin etkilerinin giderek artan ölçekte hissedilmeye başlaması ve Yunanistan'ın kurulmasından sonra, Sultan II. Mahmud'un saltanatının son on yılında Osmanlı Devleti'nin reayaya karşı politikasını tedricen yumuşattığını ve Tanzimat'ın fikrî altyapısının teşekkül etmeye başladığını da göz ardı etmemek gerekir. Öte yandan, Fransa ve Avusturya'nın yıllardan beri devam eden uzun uğraşları sonunda 6 Ocak 1830'da Katolik Ermeni milletinin ayrı bir unsur olarak tanınması ve idari ve dini açıdan teşkilatlanmasına müsaade edilmesinden sonra 16 Aralık 1831'de Galata'da Katolik millete mahsus bir kilise inşasına izin verilmesi bir dönüm noktasıdır (Beydilli, 1995, 34, 35):⁷ *"Kilise inşa maddesi evvelden kararlaşmış şey olduğundan ol vakit cânib-i şeri'at-i garradan keyfiyeti lede'l-istihsâr civârında ehl-i İslam bulunan mahalde müceddeden kilise inşasına mesâg-i şer'-i şerif olmayarak fakat izn-i Sultanî ile câiz olacağı ihbar olunması"* üzerine, daha önce verilen taahhüt doğrultusunda II. Mahmud tarafından Galata'da bir kilise yapılması onaylanmıştır (BOA, HAT, 1235/48048, Beydilli, 1995, 34). Buna karşılık, kilise inşası konusu resmî açıdan Osmanlı Devleti için daima nazik bir konu olmuştur. Nitekim, Küçük Kaynarca Antlaşması'nda Rusya'ya Beyoğlu'nda Rum mezhebinde bir Rus kilisesi inşa etmesine izin verilmiş olmasına rağmen, Osmanlı Devleti bu maddeyi uygulamaya yanaşmamıştı. Kilise inşasının din ve devlet açısından mahzurlu olması hasebiyle bu maddenin uygulanmasına imkân olmadığı hususu Osmanlı temsilcileri tarafından uzun görüşmelerden sonra Rusya'ya da kabul ettirilmişti. Bu bağlamda, kilise inşası men edilmiş ve Rusya'dan bu konuda ileride bir iddiada bulunmamak üzere bir senet dahi alınmıştı (BOA, AE.SABH.I., 19/1672).⁸ Galata'daki Katolik Kilisesi de istisnâ bir örnek olarak kalmış, kilise ve havralar konusundaki yasak ve kısıtlamalar prensipte Osmanlı Devleti genelinde 1856 Islahat Fermanı'na kadar devam etmiştir. Bu durumda Manastır'daki kilise hadisesi esnasında Sultan'ın izin verme yetkisinin varlığının bile sorgulanmamış olması tabiidir.

Sadrazam Reşid Mehmed Paşa'nın Gayrimüslimlere bakışı ve kilise konusundaki tavrı incelendiğinde *"icâb-ı vakt-ü hâle nazaran"* reâyânın gönlünün kazanılmasına önem verdiği ve uzun vadede devletin çıkarlarını düşünerek hareket ettiği söylenebilir. 1829'da Şumnu'da sadâkatle hizmet eden Bulgarları ödüllendirmek için cephanelik olarak kullanılan kilisenin iadesi ve tamiri konusunda sarf ettiği sözlerle Manastır'daki Ortodoks reayanın kilise konusundaki ihtiyaçlarını çözümlenme mantığı örtüşmektedir. Şumnu'da *"Varoş reâyâsı dahi mukaddem ve muahhar tabyalar inşası hidmetinde istihdam ile tabya muharebelerinde birkaç yüz neferi hâlik olarak cümlesi sadîkâne çalışmış olduklarına ve bunların bir suretle taltîf ve te'mîni şân-ı ma'âl-i nişân-ı Devlet-i 'Aliyye'ye şâyân olduğuna binâen"* hareket etmiştir (BOA, HAT, 1079/43964). Manastır'daki hadisede ise 8-10 yıldır çile çeken ve devlete sadâkatle hizmet eden Manastır reayasının da *"ezher-cihet asayiş halleri mültezem ve istidalarına müsaade olunmak lazım geleceği"*ni vurgulamış (BOA, YB.021.d. Manastır Şer'iyye Sicilleri, 99, v.19a) ve *"şu aralık te'min ve taltîf-i reâyâyâ itinâ olunduğu halde"*

⁵ 17. ve 18. yüzyıllarda Bulgaristan'da müceddeden inşa edilen, izinsiz tamir edilen veya genişletilen kiliselerin ve ilgili kısımlarının yıkımı hakkındaki örnekler için bkz. Ahmet Refik, 1989.

⁶ Mesela, II. Mahmud döneminde 1817 yılında Menemen Voyvodası Osman Ağa'nın göz yumması ile Menemen'deki Rum kilisesinin izinsiz tamir edildiği, içine direkler dikildiği ve avlusuna da yeni bir papaz evi yapıldığı gibi, Kozluca köyünde de yeni bir kilise inşa edildiği şikâyeti üzerine yapılan tahkikatta vezirlerin bile tamir izni vermeye yetkisi olmadığı belirtilerek kilisenin şeriatla aykırı olarak izinsiz tamir edilen kısımlarıyla papaz odaları ve Kozluca köyündeki kilisenin bir ağaç ve bir taş kalmayacak surette hemen yıkılması emredilmiştir (BOA, HAT, 774/36302, 29 Zilhicce 1232, 30 Ekim 1817; BOA, C. ADL. 23/1349, Evail-i Muharrem 1233, 11-20 Kasım 1817). Keza, yine II. Mahmud döneminde 1825 yılında İstanbul'da Rumelihisar'ında Ermeni Mahallesi'nde kâğır bir papaz odasının izinsiz bir şekilde tamiri ve genişletilmesi suretiyle kilise şekline konulduğunun Sultan'a şikâyet edilmesi üzerine, yapılan incelemede papaz evinin beş-altı pencereci bir kiliseye dönüştürüldüğü tespit edilmiştir. Sultan II. Mahmud, kilisenin yıkılmasını, buna cesaret eden dört nefer reayanın kürek cezasına çarptırılmasını ve kısa sürede serbest bırakılmaları için de kabahatlerinin kayıtlarına ayrıntılı olarak yazılmasını emretmiştir (BOA, HAT, 773/36237, t.t. 29 Zilhicce 1240, 19 Ağustos 1825; BOA, HAT, 773/36240, t.t. 29 Zilhicce 1240, 19 Ağustos 1825). II. Mahmud döneminde kilise politikası hakkında geniş bilgi için bkz. Beydilli, 2000, 255-266.

⁷ Katolik Ermenilerin ayrı bir millet olarak tanınması hakkında ayrıca bkz. Ahmet Türkan (2012). İstanbul'daki Katolik Ermeni Gruplarının Problemleri ve Papalığın Müdahaleleri (19. yy.). *History Studies: International Journal of History*, Vol. 4, No. 2, 317-341; İhsan Satış (2016). Osmanlı Devleti'nde Ermeni Katolik Cemaatine Dair Âli Paşa ve Kastro Bey'in Lâyihaları. *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 9, Sayı 18, 253-273; Gürsoy Meriç (2018). XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Avusturya'nın Katolik Ermenilere Yönelik Politikalarına Dair Bazı Tespitler. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, No. 4, S. 6, 57-81.

⁸ *"Eğerce Kaynarca 'Ahdnâmesi'nde Rumlara mahsûs olarak Galata'da kenisa binası Moskoolunun müsâlahasında meşrûat olub ancak husûs-u mezbûr bir dürlü şer'an ve mülken imkânda olur mevâddan olmadı mükâlemât-ı 'adûdede Moskoolu ile ba'de'l-mübâhesetü'l-kesire Moskoolar ilzâm ile kilise-i meşrûtin binası husûsü men' ve ol vakit Moskooludan madde-i mezbûreyi 'iddiâ itmek üzere sened dahi alınmış olduğu mukayyed olub..."* (BOA, AE.SABH.I., 19/1672, 10 Receb 1203, 6 Nisan 1789). Küçük Kaynarca Antlaşması ve Beyoğlu'nda inşa edilecek Rus kilisesi konusunda bkz. Roderic H. Davison (1979/1980). Küçük Kaynarca Antlaşmasının Yeniden Tenkidi. Çev. Erol Aköğretmen, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 10-11, ss. 343-368; Roderic H. Davison (2000). Küçük Kaynarca Antlaşması'nda 'Dosografa' Kilisesi, (Çev. Durdu Mehmet Burak), *Bellekten*, c. LXIV, S.239, ss. 213-222; Roderic H. Davison (2004). *Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923)*. Çev. Mehmet Morali, İstanbul: Alkım Yayınevi, ss. 61-97.

*mülkce menâfi'i müstelzim olacağı zâhir ve reâyâyâ asıl vesile-i emniyet olan dahi bunların âyin-i bâtıllarına mümânâ'ât olunmayub 'ırzlarına dahi dokunulmamak maddeleri'*ne dikkat çekmiştir. Ayrıca, Manastır reayasının "*mücerred taltif ve te'minleri esbâbını istikmâl ve mülkce ilerüde melhûz olan menâfi'i istihsâl*" maksadıyla hareket ettiğini belirtmiştir (BOA, HAT, 435/22036). Bu örnekler fikriyatındaki tutarlılığı göstermektedir. Üstelik Manastır'daki hadisede bu uğurda büyük bir riski göze almış ve şeriatı ihlal etmiştir. David Urquhart'ın Sadrazam'ın kiliseye 80.000 kuruş nakit yardım yaptığı notu ve Manastırlı bir Ulah'ın kendisine aktardığı sözler sebebiyle Reşid Mehmed Paşa'nın rüşvete tamah ve tevessül etmiş olma ihtimalinin çok düşük olduğunu, buna karşılık mahalli kaynaklarda süreci hızlandırmak ve kolaylaştırmak için çeşitli memurlara verildiği belirtilen *rüşvet/bahşiş* maddesinin de bir vakıa olduğunu belirtmemiz gerekir. Yunan bağımsızlığından sonra milliyetçilik akımı ve dönemin koşulları düşünüldüğünde Reşid Mehmed Paşa'nın *Osmanlıcılık* siyaseti bakımından cesur bir adım attığı söylenebilir. Tanzimat arifesinde yaşanan bu olay, Osmanlı modernleşme sürecinde şer'î hukuk ile reayanın memnun edilmesi ve sadâkatinin artırılması konusunda arada kalan devlet adamlarının durumunu ortaya koyması bakımından önemlidir.

Sadrazam Reşid Mehmed Paşa'nın ayanlara ve yerel nüfuz gruplarına karşı mücadelesi, Buşatlı Mustafa Paşa ve Gradaçaçlı Hüseyin Kaptan meselesini çözerek Arnavutluk ve Bosna'da asayişini sağlaması, tevzi defterlerini düzenlemesi, arazi sayımları yaptırması, Manastır Vilâyeti'nde deruhdeciliği kaldırması ve sandık emînlikleri oluşturması İstanbul'da takdir topladı. Bosna meselesini çözdükten sonra 1832 Temmuz'unda Mısır ordusuna serdar tayin edildi. 1832 Eylül'ünde İstanbul'a geldiğinde fevkalade bir hürmet ve emsali görülmemiş bir iftihar nişanı ile karşılandı. Ancak, talihi Mısır ordusu karşısında döndü. 21 Aralık 1832'de Osmanlı ordusunun mağlup olması ile esir düştü ve 18 Şubat 1833'te sadrazamlıktan azledildi. Reşid Mehmed Paşa, 1836 yılında vefat etti. Dört yılı aşan sadrazamlığı sırasında İstanbul'da bulunduğu gün sayısı elliden azdı (Beydilli, 2008, 13, 14).

Aya Dimitri Kilisesi ise sessiz biçimde varlığını sürdürdü. Muhtemelen 1870'lerde binanın çatısına ahşap bir çan kulesi inşa edildi. Ancak, kilisede çan çalınması yerine tahta kullanılmasına izin verildi. 1870'te Bulgar Eksarhlığı'nın kurulmasından sonra Makedonya'da Bulgarlar ve Rumlar arasından ortaya çıkan kilise mücadelesinde kilisenin mülkiyeti Rumlar ve Fener Patrikhanesi elinde kaldı. 1896'da çan kulesinin *müşrif-i harab* olması dolayısıyla kilisenin çarşıya bakan doğu kısmına yeni kâgir bir çan kulesi inşası talebi Osmanlı hükümeti tarafından uygun görülmedi (BOA, ŞD, 2025/55; BOA, BEO, 892/66850). Buna karşılık, 1902'de bu kez ahşap bir kule yapımı talebi eskiden olduğu gibi çan çalınmamak ve tahta kullanmak koşuluyla ve krokide çizildiği şekliyle (Ek 3) çarşı ve Yeni Cami tarafına bakan kısımda değil, eski yerinde inşa edilmesi şartıyla Sultan II. Abdülhamid tarafından 17 Haziran 1903'te kabul edildi (BOA, ŞD, 2046/18; BOA, İ.AZN, 50/47). Manastır şehri, Balkan Savaşları'nda (1912-1913) Sırbistan'ın eline geçti; ardından Yugoslavya'nın bir parçası oldu. Günümüzde ise Kuzey Makedonya sınırlarında yer almaktadır. Aya Dimitri Kilisesi (Tsrkva Sv. Dimitrij) ise bir Osmanlı mirası olarak varlığını sürdürmektedir.

Sonuç

Mora İsyanı'ndan sonra Arnavutluk taraflarını nizama koymakla görevlendirilen Sadrazam Reşid Mehmed Paşa, Manastır'a gelişinden kısa bir süre sonra Rum Metropolit Grigorios ve Ortodoks cemaatinin başvurusu üzerine şeriatı aykırı biçimde dar ve harap durumda olan ve Ortodoks nüfusun ihtiyaçlarına yetmeyen Aya Dimitri Kilisesi'nin daha büyük ve daha geniş surette inşa edilmesine 15 Ağustos 1830 tarihli bir buyruldu ile izin verdi. Sadrazam açıkça kilise tamiri hususundaki şer'î mevzuatı ihmal ettiği gibi, mevcut bir kilisenin yalnızca *vaz'-ı kadîmi ve hey'et-i asliyesi üzere* tamir edilebileceği ilkesini de göz ardı etmişti. Böylece, İstanbul'un görüş ve onayı beklenmeden kilisenin inşaatına başlandı. Reşid Mehmed Paşa, inşaat başladıktan sonra izin için İstanbul'a başvurdu ise de Şeyhülislam'lık şer'î kurallara uygun bir ilâm gönderilmediği için başvuruyu reddetti. Diğer taraftan, yalnızca 131 günde (18 Ağustos-24 Aralık 1830) bazilika tarzında büyük bir kilise inşa edildi. Sadrazam'ın görülmemiş desteği mahalli kaynaklar tarafından ilahi bir müdahale ve Aya Dimitri'yi rüyasında görmesinin bir sonucu şeklinde yorumlandı. Kilise kayıtları Sadrazam'ın işareti ile bazı görevlilere *rüşvet/bahşiş* verildiğini göstermektedir. Ancak, asıl şaşırtıcı olan husus, rüşvet almak bir tarafa dönemin tanıklarından biri olan ve Manastır şehrini de ziyaret eden İngiliz elçiliği sekreteri İskoç David Urquhart'ın belirttiği gibi Sadrazam'ın Manastır'daki kilise inşaatı için 80.000 kuruş bağışlamasıdır.

Manastır-İstanbul arasında yapılan yazışmalarda Reşid Mehmed Paşa'nın şer'î mevzuattan habersiz davranması dikkat çekicidir. Ancak, Şumnu'daki Ermeni ve Bulgar kiliseleri ile Edirne'deki bir Yahudi havrasının tamiri sürecindeki yazışmaları, şer'î hukuka vâkıf olduğunu ortaya koymaktadır. Sadrazam'ın Gayrimüslimlere bakışı ve kilise konusundaki tavrı incelendiğinde "*icâb-ı vakt-ü hâle nazaran*" reâyânın

gönlünün kazanılmasına önem verdiği ve uzun vadede devletin çıkarlarını düşünerek hareket ettiği söylenebilir. Özellikle Şumnu ve Manastır'daki davranışları ile yazışmalarında kullandığı ifadeler örtüşmektedir. Manastır'daki Aya Dimitri Kilisesi örneğinde şeriatı ihlal etmeyi göze alması, üstelik verdiği buyruğunun Manastır Şer'iyye Sicili'ne kaydedilmesi dikkat çekicidir. Şüphesiz, Arnavutluk taraflarındaki başarısı ve devlet otoritesini tesis etmesi Sadrazam'ın İstanbul'daki itibarını arttırmıştır.

Aya Dimitri Kilisesi'ne şer'i açıdan cevaz vermenin mümkün olmadığından anlaşılmasından sonra güya kilisenin yıkımı düşünülmüş ise de Ortodoks ahaliyi gücendireceğinden bundan vazgeçilmiştir. Sonuçta Sadrazam'ın da itibarını düşünen II. Mahmud, kilisenin yıkımına rıza göstermemiş ve 1831 yılı Şubat-Mart aylarında emsal teşkil etmemek üzere "sükût ile mu'âmele olunmak lazım geliyor..." şeklinde irade buyurmuştur. Bir başka ifade ile zamanın ruhu kilisenin yıkımına imkân bırakmamış ve Aya Dimitri Kilisesi'nin şeriate aykırı biçimde genişletilerek inşasına siyaseten göz yumulmuştur. Tanzimat öncesinde yaşanan bu hadise, Osmanlı modernleşme sürecindeki zorlukları göstermesi bakımından önemlidir. Tanzimat Dönemi'nde devlet-tebaa ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi; Müslim-Gayrimüslim eşitliği ve Gayrimüslim tebaanın devlete olan bağlılığını arttırmaya yönelik adımlar atılması; özellikle 1856 Islahat Fermanı ile Osmanlı Devleti'nin uzun vadeli çıkarları doğrultusunda zimmet hukukunun bir tarafa bırakılarak vatandaşlık mefhumunun yerleştirilmeye çalışılması ve bu bağlamda cizyenin kaldırılması, şeriatın kaynaklanan kısıtlamaların ilgası, yeni kilise ve havra vs. inşa etmenin de serbest bırakılması gibi hususlar göz önüne alındığında Reşid Mehmed Paşa'nın 1830 yılında Manastır'daki bu davranışı, *Osmanlılık* siyaseti bakımından öncü bir davranış olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

- BOA, Ali Emiri-Abdülhamid I (AE.SABH.I.), 19/1672, 10 Receb 1203 (6 Nisan 1789).
BOA, Cevdet-Adliye (C. ADL), 23/1349, Evail-i Muharrem 1233 (11-20 Kasım 1817).
BOA, Bâb-ı Defteri, Baş Muhasebe Kalemî Defterleri (D.BŞM.d.), 10116, Ek. 2/2-a, 2/3-a.
BOA, Bâbiâli Evrak Odası (BEO), 892/66850, 3 Şaban 1314 (7 Ocak 1897).
BOA, Hatt-ı Hümayûn (HAT), 417/21539, 29 Zilhicce 1244 (2 Temmuz 1829).
BOA, Hatt-ı Hümayûn (HAT), 431/21916, 14 Safer 1246 (4 Ağustos 1830).
BOA, Hatt-ı Hümayûn (HAT), 431/21927, 14 Safer 1246 (4 Ağustos 1830).
BOA, Hatt-ı Hümayûn (HAT), 432/22002-A, 19 Safer 1246 (9 Ağustos 1830).
BOA, Hatt-ı Hümayûn (HAT), 432/22002-C, 22 Safer 1246 (12 Ağustos 1830).
BOA, Hatt-ı Hümayûn (HAT), 435/22036, 24 Receb 1246 (8 Ocak 1831).
BOA, Hatt-ı Hümayûn (HAT), 442/22200-A, 2 Ramazan 1246 (14 Şubat 1831).
BOA, Hatt-ı Hümayûn (HAT), 739/35041, t.t. 29 Zilhicce 1245 (21 Haziran 1830).
BOA, Hatt-ı Hümayûn (HAT), 773/36237, t.t. 29 Zilhicce 1240 (19 Ağustos 1825).
BOA, Hatt-ı Hümayûn (HAT), 773/36240, t.t. 29 Zilhicce 1240 (19 Ağustos 1825).
BOA, Hatt-ı Hümayûn (HAT), 774/36302, 29 Zilhicce 1232 (30 Ekim 1817).
BOA, Hatt-ı Hümayûn (HAT), 929/40306-A, 16 Rebiülâhir 1246 (4 Ekim 1830).
BOA, Hatt-ı Hümayûn (HAT), 929/40306-B, 12 Rebiülâhir 1246 (30 Eylül 1830).
BOA, Hatt-ı Hümayûn (HAT), 1016/42518, tt. 1246 (t.t. Eylül-Aralık 1830).
BOA, Hatt-ı Hümayûn (HAT), 1079/43964, 9 Cemaziyelâhir 1245 (6 Aralık 1829).
BOA, Hatt-ı Hümayûn (HAT), 1080/43966-A, 27 Şevval 1245 (21 Nisan 1830).
BOA, Hatt-ı Hümayûn (HAT), 1080/43996, 8 Zilhicce 1245 (31 Mayıs 1830).
BOA, Hatt-ı Hümayûn (HAT), 1235/48048, (tt.1834).
BOA, Hatt-ı Hümayûn (HAT), 1588/49, t.t. 1246 (t.t. Şubat-Mart 1831).
BOA, İrade- Adliye ve Mezahib (İ.AZN), 50/47, 21 Rebiülevvel 1321 (17 Haziran 1903).
BOA, Şûrâ-yı Devlet (ŞD), 2025/55, 21 Receb 1314 (26 Aralık 1896).
BOA, Şûrâ-yı Devlet (ŞD), 2046/18, 11 Şevval 1320 (11 Ocak 1903).
BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e), 472/29, tt. 29 Zilhicce 1245 (21 Haziran 1830).
BOA, Yabancı Arşivler, Makedonya Arşivi Defterleri (YB.021.d.), Manastır Şer'iyye Sicilleri, No. 99, v. 19a,b, 20a.

Ana Kaynaklar

- Ahmed Refik (1989). *Türk İdaresinde Bulgaristan (973-1255)*. İkinci Baskı, İstanbul: Enderun Kitabevi.
Evlîyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî (2001). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. V. Kitap, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
Manastır Vilâyeti Salnâmesi (1292). Def'a 1, Manastır: [Manastır Vilâyet Matbaası].
Manastır Vilâyeti Salnâmesi (1293). Def'a 2, Manastır: [Manastır Vilâyet Matbaası].
Mehmed Tefvik (1327). *Manastır Vilâyeti'nin Tarihçesi*, Manastır: Beynelmîlel Ticaret Matbaası.
Selanik Vilâyeti Salnâmesi (1287). Def'a 1, Selanik: [Selanik Vilâyet Matbaası].
Selanik Vilâyeti Salnâmesi (1288). Def'a 2, Selanik: [Selanik Vilâyet Matbaası].
Şemseddin Sâmî (1314). *Kâmûsu'l-Âlâm*, C. 6. İstanbul: Mihran Matbaası.
Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi (2011). *Behçetü'l-Fetâvâ*, Haz. Süleyman Kaya vd., İstanbul: Klasik.
Urquhart, David (1833). *Turkey and its Resources, its Municipal Organization and Free Trade*, London: Saunders and Otley.

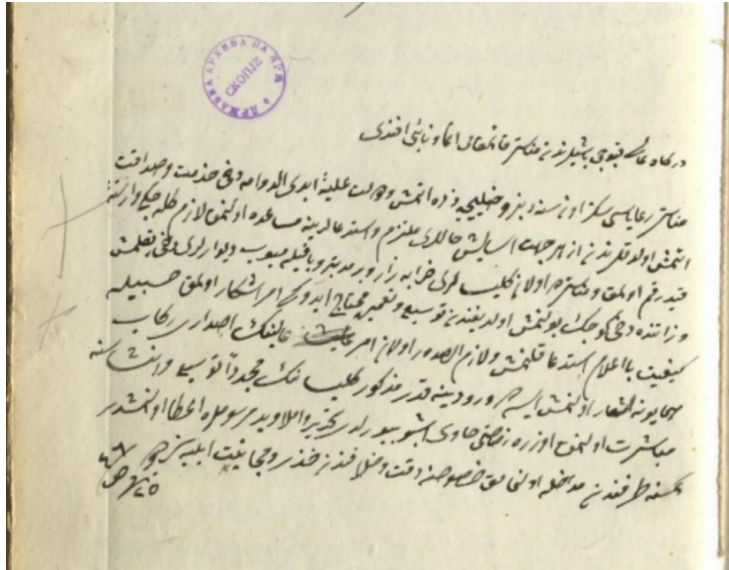
Araştırma Eserler

- Beydilli, Kemal (1995). *II. Mahmud Devrinde Katolik Ermeni Cemaati ve Kilisesinin Tanınması (1830): Recognition of the Armenian Catholic Community and the Church in the Reign of Mahmud II (1830)*. Ed. Şinasi Tekin & Gönül Alpay Tekin, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Beydilli, Kemal (2000). Osmanlı Döneminde Kilise Siyasetinden Bir Kesit: II. Mahmud Devrinde Kilise Tamiri. *Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti*, Ed. Azmi Özcan, İstanbul: Ensar Neşriyat, ss. 255-266.
- Beydilli, Kemal (2008). Reşid Mehmed Paşa. C. 35, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, ss. 12-14.
- Bozkurt, Gülnihal (1996). *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Çapar, Ali (2018). The Ottoman Policy Towards Church Construction: The Issue of Church Construction and Restoration in Antakya (Antioch) in the 18th And 19th Centuries. *Asia Minor Studies: International Journal of Social Sciences*, Vol. 6, No. 12, pp. 53-71.
- Demirel, Muammer (2005). Construction of Churches in Ottoman Provinces. *Frontiers of Ottoman Studies: State, Province, and the West*, Vol. II, Eds. Colin Imber et al, London & New York: I.B. Tauris, pp. 211-224.
- Eryılmaz, Bilal (1996). *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*. İstanbul: Risale Basın-Yayın Ltd.
- Gradeva, Rossitsa (1994). Ottoman Policy towards Christian Church Buildings. *Etudes Balkaniques*, No. 4, pp. 15-36.
- Gradeva, Rossitsa (2008). On Zimmis and Their Church Buildings: Four Cases from Rumeli. *War and Peace in Rumeli: 15th to Beginning of 19th Century*, İstanbul: The Isis Press, pp. 179-213.
- İdrizi, Murtezan (2008). *XIV. ve XV. Yüzyıllarda Bitola (Manastır)*. T.C. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- Karal, Enver Ziya (1997). *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*. II. Baskı, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Kenanoğlu, M. Macit (2004). *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*. İstanbul: Klasik.
- Kiel, Machiel (1985). *Art and Society of Bulgaria in the Turkish Period*. Van Gorcum: Assen/Maastricht.
- Kiel, Machiel (2000). Müzakere. *Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti*. Ed. Azmi Özcan, İstanbul: Ensar Neşriyat, ss. 267-274, 393-404.
- Koyuncu, Aşkın (2014). Osmanlı Devleti'nde Kilise ve Havra Politikasına Yeni Bir Bakış: Çanakkale Örneği. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl 12, S. 16, ss. 35-87.
- Koyuncu, Nuran (2014). *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Din ve Vicdan Hürriyetleri Bağlamında Mâbedlerin Hukukî Statüsü*, Ankara: Adalet Yayınevi.
- Lory, Bernard, Alexandre Popovic (1999). Balkanların Kavşağındaki Manastır. *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Ed. Paul Dumont, François Georgeon, 2. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, ss. 60-78.
- Lory, Bernard (2005). Un grand chantier communautaire en Macédoine: l'église Saint-Démètre de Bitola/ Manastır (1830). *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*, No. 107-110, pp. 245-257.
- Lory, Bernard (2009). The Vizier's Dream: 'Seeing St. Dimitar' in Ottoman Bitola. *History and Anthropology*, Vol. 20, No. 3, pp. 309-316.
- Öztunç, Hüseyin Baha (2013). *Tanzimat Döneminde Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Manastır Şehri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.

EKLER

Ek 1

Sadrazam Reşid Mehmed Paşa'nın Buyruhdusu (15 Ağustos 1830)

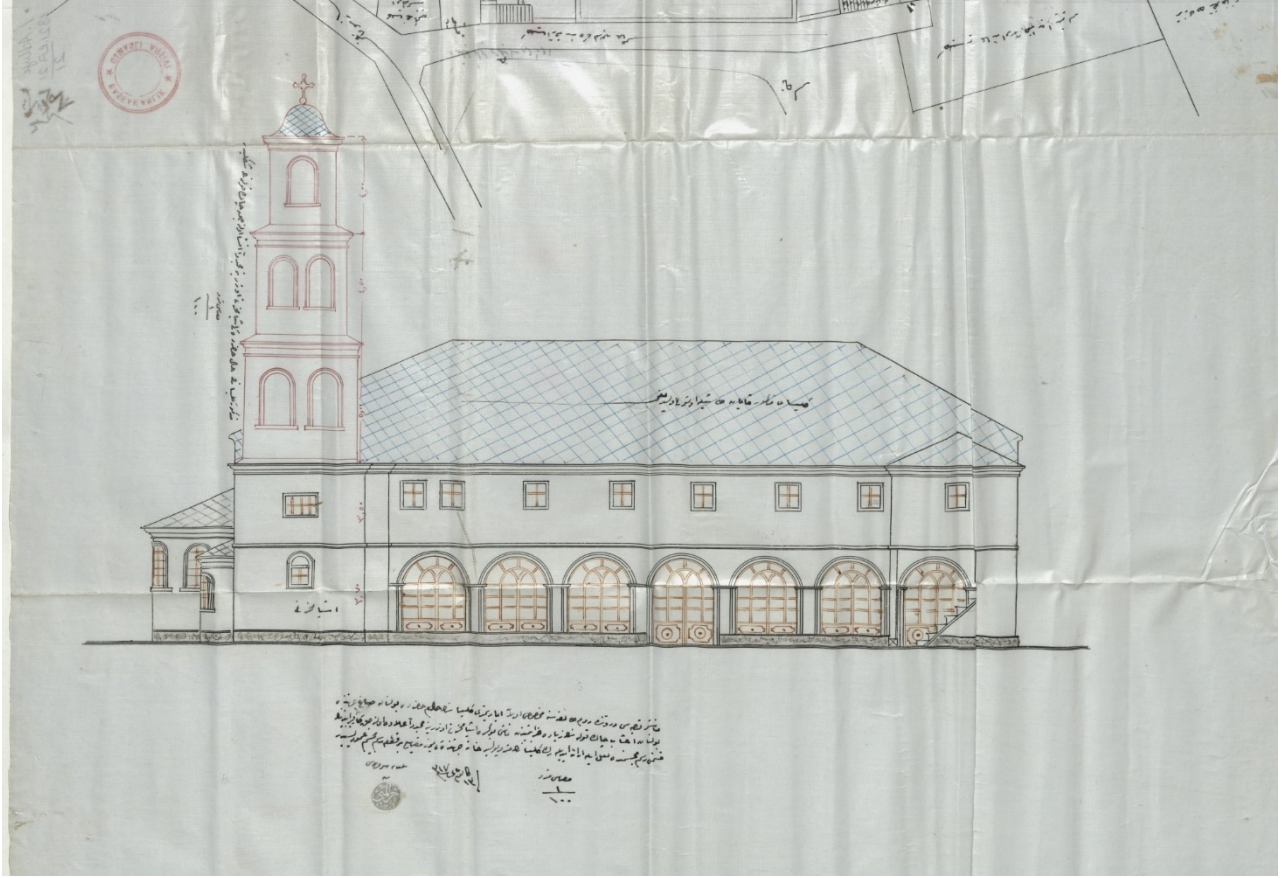

BOA, YB.021.d. Manastır Şer'iyye Sicilleri, 99, v.19a.

Ek 3

26 Ocak 1902 Tarihli Kule Projesine Göre Kilisenin Görüntüsü

BOA, İrade- Adliye ve Mezâhib (İ.AZN), 50/47, lef 3, 13 Kanunusani 1317 (26 Ocak 1902).

Ek 4

Aya Dimitri Kilisesi'nin Gntmzdeki Durumu

